

Romazelforganisaties in Vlaanderen

Partners in een integratieverhaal?

Joris Wauters

Dr. Joris Michielsen

Prof. Dr. Christiane Timmerman (promotor)

Steunpunt Inburgering en Integratie

Steunpunt Inburgering en Integratie

Consortium Universiteit Antwerpen (CeMIS), Katholieke Universiteit Leuven (HIVA),
Universiteit Gent (SDL) en Universiteit Hasselt (SEIN)
Lange Nieuwstraat 55
B-2000 Antwerpen

www.steunpuntieni.be
steunpuntieni@uantwerpen.be

© 2013 Steunpunt Inburgering en Integratie
Wettelijk Depot: D/2013/13.180/7

INHOUD

INLEIDING.....	1
Aanleiding voor het rapport	1
Doelstelling van dit onderzoek	2
Theoretisch kader.....	3
Zelforganisaties, sociaal kapitaal en integratie	4
Het belang van de politieke opportuniteitstructuur.....	12
Onderzoeksvraag en richtvragen van het onderzoek	16
Onderzoeksopzet en methodologie	16
ROMAZELFORGANISATIES IN VLAANDEREN.....	19
BESLUIT.....	20
Zelforganisaties als een verhaal van mensen	21
De voorzitters van de Romazelforganisaties	21
De medewerkers van de Romazelforganisaties: leden van het dagelijks bestuur.....	24
De achterban van de Romazelforganisaties.....	26
Zelforganisaties als een verhaal van activiteiten	28
Een theoretische classificatie van de werking van de Romazelforganisaties	28
Zelforganisaties en de relatie met lokale besturen en middenveldorganisaties.....	32
Zelforganisaties als partners in een integratieverhaal.....	37
Tot slot	43
BIBLIOGRAFIE	46

INLEIDING

Aanleiding voor het rapport

Naar aanleiding van de recente instroom van migranten uit Midden-en Oost-Europese (MOE) landen, voerde het Steunpunt Inburgering en Integratie in 2012 een verkennend onderzoek uit bij Roma in Gent en Sint-Niklaas (Wauters, Clycq en Timmerman 2013). Een van de zaken die dit onderzoek bloot legde, was het belang van sociale netwerken rond Romafamilies voor hun integratie in de samenleving. De auteurs stelden vast dat deze netwerken gebruikt worden als eerste, en soms als enige, bron voor informatie of oriëntering in verschillende omstandigheden. Deze netwerken worden geraadpleegd om informatie te bekomen en door te geven over goede scholen, betaalbare huisvesting of mogelijkheden tot tewerkstelling. Bovendien werd duidelijk dat nieuwkomers de mensen in hun netwerken inschakelen om een weg te vinden doorheen administratieve procedures, om papierwerk te helpen invullen of om advies te verlenen bij dagdagelijkse zaken zoals het huiswerk van de kinderen of de keuze van naschoolse activiteiten. Op die manier vervangen de sociale netwerken als het ware het reguliere aanbod van diensten en instellingen die burgers moeten leiden naar onderwijs, huisvesting, tewerkstelling; en moeten oriënteren in de samenleving in het algemeen.

Het onderzoek vond ook hoe sleutelfiguren met meer ervaring en expertise binnen de eigen gemeenschap een belangrijke rol spelen in deze netwerken en regelmatig geconsulteerd worden. Het onderzoek stelde evenzeer vast dat sommige van deze sleutelfiguren ook deel uitmaken van het bestuur van een zelforganisatie van Roma, en in die hoedanigheid geconsulteerd worden door lokale besturen of middenveldorganisaties die met de aanwezige Roma willen samenwerken met het oog op om hun integratie in de samenleving. Dezelfde sleutelfiguren zijn bovendien betrokken geweest bij de oprichting van de Belgische Raad van Roma, Sinti en Woonwagengewoners in 2012, en worden dus ook door de Federale Regering erkend als vertegenwoordigers van hun gemeenschappen. Deze sleutelfiguren en hun organisaties lijken daarom een belangrijke positie in te nemen in de netwerken en zo in het integratietraject van de aanwezige Roma in de samenleving.

Omwille van de bovenstaande vaststellingen werd dit vervolgonderzoek uitgewerkt. Centraal staan de Romazelforganisaties, waarvan we vermoeden dat ze een belangrijke rol spelen bij de opbouw en verbreding van sociale netwerken rond de Romafamilies. De rationale die we daarbij hanteren, is dat in en via deze verenigingen sociaal kapitaal opgebouwd en versterkt kan worden; en dat ten gevolge van dit sociaal kapitaal de integratie van de Romagemeenschappen in de samenleving zal vergemakkelijken. De focus zal dus niet alleen gelegd worden op de zelforganisaties en hun sleutelfiguren,

maar ook op de relaties die zij met lokale besturen onderhouden en die een impact kunnen hebben op de maatschappelijke positie van de Romagemeenschappen.

Doelstelling van dit onderzoek

De doelstelling van dit onderzoek is om na te gaan in welke mate Romazelforganisaties kunnen bijdragen tot de integratie van Roma in Vlaanderen. Om daartoe te komen, maken we twee opstapjes.

In de eerste plaats willen we onderzoeken hoe de bestaande Romazelforganisaties georganiseerd zijn. We willen in kaart brengen wie de organisaties bestuurt, en welke verschillende soorten activiteiten er georganiseerd worden voor de leden. Dit moet ons een zicht geven op het profiel, op de impliciete of expliciete doelen van de organisatie en op hun achterban.

Ten tweede willen we te weten komen op welke manieren deze organisaties en de sleutelfiguren de positie van de ledengemeenschappen in de samenleving onderhandelen. Deze onderhandelingen kunnen gaan over de gepercipieerde gemeenschappelijke culturele identiteit, die immers onder druk kan komen te staan door de migratie. Hoe kan deze identiteit enerzijds bewaard worden in de context van diaspora, maar tegelijkertijd voldoende flexibel ingevuld worden om zichzelf in te schrijven in de samenleving waarvan men nu ook deel gaan uitmaken is? Naast een sociale en culturele integratie, kunnen zelforganisaties en sleutelfiguren ook onderhandelen met het politieke niveau, met het oog op het verbeteren van de algemene maatschappelijke positie van hun ledengemeenschappen. Dat kan rechtstreeks, door zelf politiek actief te worden; of onrechtstreeks door als belangenbehartiger, lobbyist en/of vertegenwoordiger op te treden.

De inzichten die we via deze twee opstapjes krijgen, moeten ons toelaten de aard en omvang van het netwerk van zelforganisaties in kaart te brengen, alsook van de relatie met de lokale besturen. Op basis daarvan zullen we uitspraken kunnen doen over de invloed die zelforganisaties en hun sleutelfiguren kunnen uitoefenen op het integratietraject van Roma in Vlaanderen.

Eerst bouwen we hieronder het theoretisch kader op waarbinnen we dit onderzoek zullen uitvoeren. De belangrijkste theoretische concepten worden kort uitgewerkt, en zullen als blauwdruk dienen voor de analyses die we verderop in de rapport zullen maken.

Theoretisch kader

In de sociologie zijn theorieën, ruim genomen, sets van veronderstellingen over de structuur van de samenleving, de plaats van individuen en groepen daarbinnen en van de relaties en wisselwerking tussen en binnen deze individuen, groepen en structuren. Het is daarom belangrijk om in dit rapport kort aan te geven vanuit welke theorieën wij dit onderzoeksproject opzetten. Deze theorieën zetten immers de lijnen uit waarlangs we onze analyses zullen maken en leveren ons de concepten en kernbegrippen aan om de vastgestelde situaties in het veld te kunnen deconstrueren en te begrijpen.

In dit onderzoek benaderen we een 'Romazelforganisatie' als een vereniging die aan een aantal kenmerken voldoet. Ten eerste bestaat de vereniging uit verschillende personen, en zijn er zeker ook Roma bij het bestuur betrokken. Ten tweede is de vereniging opgericht op vrijwillige en duurzame basis, en, ten derde, heeft ze een gemeenschappelijk en omschreven doel dat tegemoet wil komen aan gepercipieerde noden van de Romagemeenschappen waarop de vereniging zich richt. De vereniging moet ook opgericht zijn zonder het oogmerk om winst te behalen voor haar leden.

Over zelforganisaties in het algemeen, en over migrantenzelforganisaties in het bijzonder, is reeds heel wat nationaal en internationaal onderzoek verricht. Daarbij wordt de vraag gesteld waarom individuen zich *überhaupt* verenigen (zie bijvoorbeeld Fuchs 2003), en waarom migranten in een context van diaspora specifieke migrantenzelforganisaties oprichten (zie bijvoorbeeld Moya 2005; Schrover en Vermeulen 2005). Wij kijken met extra aandacht naar onderzoek dat reeds gevoerd werd naar het verband tussen de etnische migrantenzelforganisaties en de rol van deze organisaties met betrekking tot integratie in de ontvangende samenleving. Een onderzoek van Hooghe (2005) beschrijft bijvoorbeeld de mogelijkheden tot etnische mobilisatie in Vlaanderen, terwijl Jacobs en Tillie (2004) reflecteren over het verband tussen 'etnisch sociaal kapitaal' en politieke integratie van migranten. Odmalm (2004) theoretiseert dan weer de relatie tussen migrantenzelforganisaties, het maatschappelijk middenveld en de politieke impact die deze organisaties kunnen hebben gegeven de maatschappelijke context in Zweden waarbinnen ze ontstaan en functioneren. Een onderzoek van Vermeersch, Sels en Vandenbroucke (2012) beschrijft deze beleidscontext voor Vlaanderen, maar dan met het oog op de ontwikkeling en activiteiten van etnisch-culturele federaties. Sardinha (2009) bekeek de relaties tussen migrantenorganisaties, integratie en identiteit aan de hand van een studie van drie migrantengemeenschappen en hun zelforganisaties in Portugal.

Hieronder verzamelen we gangbare theoretische inzichten over de rol die zelforganisaties kunnen spelen voor de integratie van hun leden. We maken de opstap via de concepten

bonding, bridging en *linking social capital*. Daarna gaan we in op het belang van de zogenaamde opportuniteitscontext waarin deze migrantenzelforganisaties hun werking organiseren.

Zelforganisaties, sociaal kapitaal en integratie

Zelforganisaties en sociaal kapitaal

Een wederkerend concept in de literatuur over de integrerende kracht van migrantenzelforganisaties, is dat van 'sociaal kapitaal'. De these is, kort gesteld, dat individuen via lidmaatschap van zelforganisaties sociale netwerken, en dus sociaal kapitaal, opbouwen. Dat kapitaal geeft hen in een bepaald maatschappelijk veld, bijvoorbeeld in het onderwijssysteem of op de arbeidsmarkt, middelen om hun doelen na te streven. Indien het sociaal netwerk uitgebreid en divers is, kunnen individuen meer informatie verzamelen, en ook meer ondersteuning vinden. Dit kan opwaartse sociale mobiliteit dan weer stimuleren, aangezien individuen op die manier meer aanknopingspunten hebben en contacten in nieuwe netwerken kunnen leggen – wat bijvoorbeeld interessant is bij het zoeken naar een job. Hieronder werken we dit concept eerst theoretisch verder uit.

Een algemeen aanvaarde definitie van sociaal kapitaal bestaat niet (Lancee 2012). We formuleren hieronder daarom enkele benaderingen van sociaal kapitaal. Coleman (1990) vult het concept in als het geheel van hulpbronnen waarop een individu of een gemeenschap rechtsreeks of onrechtstreeks beroep kan doen in de voortdurende onderhandeling voor politieke, economische, sociale en culturele macht in de samenleving. Dit sociaal kapitaal ontstaat onder andere in sociale netwerken tussen familie, vrienden of mensen in eenzelfde gemeenschap. Bourdieu (1986; 1992) en Bourdieu en Waquant (1992) benaderen sociaal kapitaal op ongeveer dezelfde manier als het geheel van bestaande of potentiële hulpbronnen dat voortvloeit uit het bezit van een meer of minder geïstitutioniseerd duurzaam netwerk van relaties van onderlinge bekendheid en erkentelijkheid (structurele componenten, zie Poortinga 2006) dat aan elk lid de steun en het vertrouwen geeft van de groep(en) waarvan hij/zij lid is (cognitieve componenten, zie Poortinga 2006).¹ Ook Putnam (1993) benadrukt het belang 'trust' of vertrouwen tussen de leden van een netwerk als basis voor de opbouw en uitwisseling van sociaal kapitaal. Bovendien zal de kans op het verder ontwikkelen en uitwisselen van sociaal kapitaal groter worden wanneer netwerken geïstitutioniseerd zijn. (Putnam 1993). Lin (2001 in Lancee 2012:17) definieert sociaal kapitaal als "*investment and use*

---

¹ Bourdieu's invulling van sociaal kapitaal kan echter niet los gezien worden van de andere concepten binnen het theoretisch kader dat Bourdieu ontwikkelde om de werkelijkheid te beschrijven, zoals 'veld' of 'habitus'. Naast sociaal kapitaal, wijst Bourdieu op onder andere het bestaan van cultureel of economisch kapitaal.

of embedded resources in social relations for expected returns” of “resources that can be accessed or mobilized through ties in the networks”. Van der Gaag en Snijders (2004:200 in Lancee 2012:17) definiëren individueel sociaal kapitaal als “the collection of resources owned by the members of an individual’s personal social network, which may become available to the individual as a result of the history of these relationships”.

Of sociaal kapitaal gesitueerd moet worden bij het individuele, dan wel op het niveau van een gemeenschap ligt nog steeds onder discussie, zie bv. Portes (2000) of Lancee (2012). Auteurs zoals Bourdieu bekijken sociaal kapitaal eerder vanuit de strategie van een individu om sociale mobiliteit te bekomen. Coleman of Putnam benaderen sociaal kapitaal eerder als het product van netwerk- en gemeenschapsvorming, dat tegelijkertijd ten dienste staat van deze gemeenschap. Ook Horta en Malheiros (2005) benadrukken de meerwaarde op groepsniveau: een sterk uitgebouwd landschap van etnische organisaties versterkt de onderhandelingspositie die deze etnische gemeenschap heeft in de ontvangende samenleving. *“Additionally, the nature of the organisational structure on an ethnic community (included the number of organisations, the level of membership and the diversity of its activities) influences the amount of social capital generated at a group level, allowing for the achievement of certain collective goods which, otherwise, would not be attainable in its absence.”* (Horta en Malheiros 2005 in Sardinha 2009:75)

Met Putnam (1995), Narayan (1999) en Woolcock (1998) speciëren we drie soorten sociaal kapitaal: *bonding social capital*, *bridging social capital* en *linking social capital*. Het onderscheid tussen de verschillende soorten is gebaseerd op de hiërarchische relatie tussen de leden van de groep(en) waarbinnen en/of waartussen sociale netwerken opgebouwd worden en sociaal kapitaal ontstaat en uitgewisseld wordt.

Bonding social capital verwijst naar de sterke relaties tussen de leden van eenzelfde gemeenschap (familie, hechte vrienden, burens, clubs, etnische of religieuze gemeenschappen...). Deze relaties worden door Lin (2001) omschreven als *homophilous bonds*. Wanneer er sprake is van *bonding social capital*, zijn de structurele en cognitieve banden in het netwerk sterk: de relatie tussen de leden kan intensief gebruikt worden en is gebaseerd op een hoge mate van onderling vertrouwen en herkenning. Er is een grote interne dichtheid in dergelijke netwerken, en de leden ontwikkelen steeds nauwere banden met alle andere leden in de groep. Cognitief sociaal kapitaal verwijst naar gedeelde waarden, normen en onderling vertrouwen. Structureel sociaal kapitaal wijst op de banden die gebruikt kunnen worden om iets instrumenteels gedaan te krijgen. Lancee (2012) maakt het subtiel onderscheid tussen het individuele *bonding social capital*, dat beschikbaar is voor een individu op basis van zijn netwerk en relatie met de leden van de groep; en het groepsgebonden *bonding social capital* dat bestaat op het groepsniveau en enkel kon ontstaan omwille van de verbondenheid tussen alle leden van de

gemeenschap. Van hieruit kan het alle leden van de groep ten goede komen; ook diegenen die dit individuele *bonding social capital* voordien nog niet bezaten. De eigen groep verhoogt in dit geval het sociaal kapitaal van haar leden.

Bridging social capital laat het toe om relaties uit te bouwen tussen individuen en/of groepen die onderling verschillend zijn, bijvoorbeeld op basis van socio-economische categorieën zoals leeftijd, etnische herkomst of sociale klasse. Deze relaties worden door Lin (2001) omschreven als *heterophilous bonds*. Bij *bridging*-processen is er sprake van een verbreding van de netwerken van een individu/groep, en het overspannen van de bestaande verschillen. Deze brede netwerken worden gekenmerkt door zwakke links (*weak ties*, zie Granovetter 1983) en beperkt vertrouwen tussen sleutelfiguren/poortwachters in de beide groepen. Lancee (2012) wijst hierbij op het voordeel die deze sleutelfiguren kunnen hebben, vermits zij kunnen optreden als 'makelaars' die de informatiestroom tussen beide groepen beheren. Op het individuele niveau duidt *bridging social capital* op het wijde horizontale sociale netwerk rond een bepaald persoon, waarop hij/zij indien nodig beroep kan doen. Op groepsniveau verwijst dit naar het aanbod van hulpbronnen die afkomstig zijn van buiten de groep als geheel, maar die wel voordelig zijn voor alle leden van de groep.

Linking social capital kan gezien worden als een soort van *bridging social capital*, maar wordt gekenmerkt door sterke verschillen in machtsposities tussen de groepen waartussen netwerken ontstaan. *Linking social capital* kan dus gekenmerkt worden door verticale relaties, terwijl *bridging social capital* leidt tot horizontale relaties. Deze netwerken verbinden gemeenschappen met instituten en individuen die een relatieve macht over hen bezitten, bv. door toegang te geven tot tewerkstelling, diensten, huisvesting... *Linking social capital* wordt gekenmerkt door de zwakste mate van vertrouwen en de minst structurele links tussen groepen, maar zijn wel belangrijk vermits zij toegang geven tot machthebbers en arena's waarbinnen beslissingen genomen worden (Woolcock 1998). Voor beleidsmakers treedt hier mogelijk een tweeledig probleem op. Ten eerste kunnen zij beïnvloeden wie de rol van 'ethnic broker' toegekend krijgt. Door bepaalde mensen toegang te verlenen tot de politieke arena, legitimeert de overheid ze immers in de positie als sleutelfiguur (Werbner 1991). Ten tweede zorgt de dynamiek die inherent is aan migratiestromen ervoor dat de samenstelling en het profiel van bepaalde migrantengemeenschappen voortdurend verandert (Mantovan 2013).

Homogene gemeenschappen worden doorgaans gekenmerkt door een hoger aanwezig *bonding social capital*, maar door een lager *bridging* en *linking social capital*. Wanneer deze gemeenschappen ook economisch en etnisch gesegregeerd zijn, dalen hun kansen om *bridging* en *linking social capital* op te bouwen (Hawkins en Maurer 2009:1781).

In bestaand onderzoek wordt daarom ook gewezen op de negatieve impact die *bonding social capital* op integratie kan uitoefenen. Een recent rapport dat door de *International Labour Organization* werd uitgebracht, toont onder meer aan hoe nieuwkomers uit bijvoorbeeld Latijns-Amerika relatief vlot een job als huishoudhulp vinden via de banden tussen personen in hun netwerk. Vermits in het netwerk veel *bonding social capital* aanwezig is, maar minder *bridging social capital*, blijft het jobaanbod echter beperkt tot soortgelijke jobs en zijn er weinig 'bruggen' waarlangs informatie over andere jobs met meer perspectief op sociale mobiliteit ter beschikking gesteld wordt. (Michielsens 2013) Een hoge mate van enkel *bonding social capital* kan daarom een risico op inkapseling inhouden.

Bovendien blijken mensen met dit profiel in de eerste plaats al minder te participeren in zelforganisaties. Voor hen zijn brede, vertical netwerken zeer belangrijk: "*Interethnic ties are especially important for immigrants, since they are a link out of the ethnic community and consequently create a wider network containing valuable resources and job opportunities. (Granovetter 1973; Heath en Yu 2005)*" (in Lancee 2012:28). Lancee spreekt over horizontale en verticale *bridging institutions* als "*those institutions that contribute to spanning structural holes² by establishing crosscutting ties.*" (Lancee 2012:29). Verenigingen of andere instellingen hebben daarom een dubbele functie: "*1) they facilitate building status-bridging ties and 2) when organisations are mixed or more mainstream, they contribute to building interethnic ties.*" (Lancee 2012:30).

Het mag dus blijken dat migrantenzelforganisaties kunnen bijdragen aan de opbouw, het versterken en het verdelen van sociaal kapitaal bij hun leden; wat bijgevolg kan leiden tot een sterkere onderhandelingspositie in het constante streven naar politieke, sociale, economische en culturele macht in de samenleving. Auteurs als Jacobs et al. (2002) wijzen er ons echter op dat integratie niet enkel mag teruggebracht worden tot het verwerven van sociaal kapitaal door inbedding in het verenigingsleven; maar dat eveneens moet gekeken worden naar aanvullende elementen zoals opleidingsniveau of taalvaardigheid. Deze elementen versterken het potentieel om '*bridging social capital*' op te bouwen, en om aansluiting te vinden bij andere etnische groepen in de samenleving.

Functies en kenmerken van (migranten)zelforganisaties

Migrantenzelforganisaties zijn geen typisch Vlaams of Belgisch fenomeen. Ze komen voor op plaatsen waar migratieprocessen nieuwkomers in een ontvangende samenleving introduceert. De schijnbare aantrekking van sommige migranten om zich op basis van

---

² Structural holes are gaps in networks that provide opportunities to broker the flow of information between people or groups; they therefore create an advantage for the individual whose relationships span the holes. A bridge is a tie that spans a structural hole (Burt 2002, in Lancee 2012:28)

herkomst te verenigen, wordt door Moya (2005:838-839) als volgt geduid: "So even if associations existed in the place of origin, the 'mania' for them seems in most cases to have developed with migration. (...) The principal stimulus for associational activity thus derived not from the cultural backgrounds of the emigrants or the civic habits of their hosts but from a more universal source: the migration process itself. This process tends to intensify and sharpen collective identities based on national, ethnic or quasi-ethnic constructs. (...) The collective identities of arrivals were heightened not only by contrast to those of the native population but also by contrast to those of other newcomers. In so far as voluntary associations, by definition, depend on and articulate collective identities or interests, it is hardly surprising that migration stimulated their formation."

Sardinha onderscheidt twee tegengestelde algemene opvattingen over de invloed van deelname van migranten aan zelforganisaties op hun integratie in de ontvangende samenleving (Sardinha 2009: 80-81). Enerzijds wijst hij op auteurs die het ontstaan en ontwikkelen van migrantenzelfverenigingen zien als het gebrek aan integratie, en als het bewijs van segregatie tussen groepen in de samenleving. Volgens deze auteurs (Sardinha verwijst naar Breton 1964; Joly 1987; Reitz 1980; Schoeneberg 1985) zorgen onder andere migrantenzelforganisaties voor een parallel aanbod van diensten en instellingen, waardoor uitwisselingen tussen de migrantengemeenschappen en de ontvangende samenleving minimaal blijven. Gangbare waarden en normen komen op die manier niet voldoende tot bij deze nieuwkomers, wat integratie of assimilatie dan ook bijna onmogelijk maakt. In een meer extreme vorm kunnen dergelijke migrantenzelforganisaties bovendien ook bestaan om de eigen culturele ideologieën te vrijwaren van invloeden komende uit de ontvangende samenleving. Door dit parallelle bestaan wordt het mogelijk om enkel op de eigen gemeenschap gericht te zijn, waardoor migrantengemeenschappen via de zelforganisaties sterk ideologisch, en zelfs fundamentalistisch, kunnen blijven. Deze verenigingen zouden we kunnen kenmerken als plaatsen waar een sterk *bonding social capital* bestaat; dus waar de relaties tussen de leden sterk zijn en gebaseerd op groot onderling vertrouwen.

Sceptici duiden op die manier op de mogelijkheid van zelforganisaties om een bepaalde culturele identiteit te handhaven, of om, bij uitbreiding, de identiteit van een ledengemeenschap niet alleen te bevestigen maar ook te herdefiniëren via de activiteiten en bijeenkomsten. Zij benaderen migrantenorganisaties als gesloten en conservatieve, eerder exclusieve gemeenschappen die bestaan om het 'oude' te behouden in de nieuwe context.

In het andere kamp gaan verschillende stemmen op die zelforganisaties wel als positieve factor zien in een breder verhaal van inburgering en integratie. De rol van migrantenzelforganisaties als leverancier van diensten die ook door de staat worden

aangeboden, wordt hierbij niet geproblematiseerd omdat deze verenigingen vaak dichter bij de doelgroep staan dan het reguliere aanbod. Bovendien werken zij meestal integraal aan een problematiek die binnen de overheidsgebonden dienstverlening versplinterd is over een aantal diensten en bevoegdheden. Odmalm (2004) wijst op de migrantenzelforganisatie als intermediaire structuur tussen gastland en herkomstland, waardoor ze als alternatief-op-mensenmaat voor complexe bureaucratieën kunnen gezien worden.

Albuquerque et al. (2000, in Sardinha 2009) bundelen de beschreven functies in twee algemene doelen van migrantenzelforganisaties. Enerzijds willen ze een samenhangsgevoel, dat gebaseerd is op een gedeelde identiteit, bewaren en bevestigen tezamen met de culturele uitingen die hieraan verbonden zijn. Anderzijds streven zij als dienstverlener en (politiek) belangenbehartiger ook integratie na, waarbij ze voor zichzelf een plaats willen onderhandelen binnen de bestaande sociale orde, met bijhorende sociale rechten en privileges. Migrantenzelforganisaties dienen op deze manier niet langer alleen als poortwachter of bewaker van culturele identiteit benaderd te worden, maar kunnen evenzeer bestudeerd worden als mediator die de migrantengemeenschappen verbindt met de ontvangende samenleving. Organisaties die deze functies vervullen, dragen bij aan de ontwikkeling van *bonding* en *linking social capital*.

Marquez (2001) spreekt over migrantenzelforganisaties als een 'adaptation support system' en een 'shield'. Hij erkent weliswaar dat individuen zich aangetrokken voelen tot organisaties die herkenbare culturele tradities en waarden uitdrukken en een gezamenlijke culturele identiteit in ere houden, maar benadrukt meteen ook de rol van de zelforganisaties als een buffer tussen de samenleving in het herkomstland en de nieuwe omgeving in het gastland. "*In exchange, associations become an essential part of the immigrants' lives, providing an adaptation support system and creating a shield that, most often, functions as a barrier between their ethnic or national identity and the 'other' of the host society. (Marquez 2001 in Sardinha 2009:77; Italics jw)*".

Daarnaast zijn migrantenzelforganisaties ook vaak belangenbehartiger op het politieke niveau: ze kunnen optreden als woordvoerder voor de ledengemeenschap die ze vertegenwoordigen. Zo kunnen ze zorgen voor een evenwicht tussen de noden van de ledengemeenschappen enerzijds en de belangen, normen en waarden van de ontvangende samenleving anderzijds. Hoewel hun doelpubliek dus in de allereerste plaats bestaat uit de migrantengemeenschappen zelf, werken ze evenzeer in als aan de ontvangende samenleving. Odmalm (2004) wijst hierbij terecht op de noodzaak aan inbedding van deze organisaties in – of toegang tot – gevestigde netwerken en arena's waarin het dominant discours onderhandeld wordt. Hierbij is het van belang dat

organisaties via bepaalde leden de brug kunnen slaan naar deze andere groepen en netwerken, zowel in de horizontale als in de verticale richting. Deze bruggenbouwers of sleutelfiguren kunnen een belangrijke impact hebben op de verwerving van sociaal kapitaal voor de leden van het netwerk waartoe ze behoren. Maar ze kunnen evenzeer optreden als poortwachter, en in functie van eigen profileringsdrang bepaalde informatie achterhouden of verzwijgen.

Schrover en Vermeulen (2005) problematiseren de identiteit-omlijnende functie van zelforganisaties niet *a priori*, en benaderen deze processen als een manier om integratie en sociale verhoudingen te begrijpen. Zelforganisaties kunnen op die manier immers gezien worden als indicatoren van identiteit: ze dienen om scheidingslijnen tussen migrantengemeenschappen en de ontvangende samenleving duidelijk te stellen, maar ook om verschillen tussen migrantengemeenschappen onderling te duiden. Wanneer bepaalde groepen een etnische identiteit verkiezen boven een nationale, of wanneer die etnische identiteit in bepaalde omstandigheden zelfs het nationale overstijgt – zoals het geval is bij Roma, zie verder in dit rapport – illustreert dit hoe deze groepen zichzelf willen positioneren ten aanzien van de ontvangende samenleving én de andere migrantengemeenschappen.

Jacobs en Tillie (2004) en Fennema en Tillie (2001) wijzen op de rol die etnische verenigingen kunnen spelen voor de politieke integratie en participatie van hun leden. "*The denser the network of associations of a particular ethnic group, the more political trust they will have and the more they will participate politically* (Jacobs en Tillie 2004:420)."

Dit voortdurend 'onderhandelen' en werken als 'mediërende structuur' is een belangrijk element dat de positie en functie van migrantenzelforganisaties in een breder integratieverhaal helpt verklaren, en dat het bestuderen van deze migrantenzelforganisaties legitimeert. Aan de basis van deze visie ligt een definiëring en operationalisering van het concept 'integratie' in de praktijk. We volgen hierbij de formulering van Sardinha (2009), die integratie niet alleen bekijkt als een sociaal streven en een doel van beleidsmakers; maar het ook situeert binnen een bredere context van competitie en voortdurende onderhandeling tussen groepen voor politieke, economische, sociale en culturele rijkdommen en kapitaal (Bourdieu en Wacquant 1992). "*Thus, integration is not only defined in terms of equality or utility, but also defined by levels of participation and negotiation in the host society*' (Sardinha 2009:38).

Dit spanningsveld tussen het bewaren van de eigenheid en het toenaderen tot de ontvangende samenleving, wordt door Morén-Algeret (2002) geduid met de termen *survival* en *resistance*. Hierbij wijst *survival* op het bewaren van een etno-culturele

identiteit, terwijl *resistance* duidt op de functie van zelforganisaties als verzamelpunten en woordvoerders bij collectieve actie in de onderhandelingen naar middelen of (politieke) macht om de dominante discours te kunnen uitdagen of veranderen (in Sardinha 2009:78). Schrover en Vermeulen (2005) spreken hierbij over een *offensive-defensive dichotomy*. De 'aanvallende' positie wordt ingenomen met betrekking tot initiatieven die slaan op integratie en op het nastreven en afdwingen van sociale en politieke rechten, zonder daarom noodzakelijkerwijs te moeten assimileren. Het gaat hierbij voornamelijk om het onderhandelen van een positie voor zichzelf. De 'verdedigende' positie slaat op het recht op het behouden en doorgeven van een bepaalde (etnische) identiteit en eigenheid. Sardinha (2009) voegt toe dat een mogelijk onderscheid tussen organisaties gemaakt kan worden op basis van de positie die ze innemen tussen het offensieve en het defensieve, maar besluit op het einde van zijn proefschrift dat het evenzeer mogelijk is dat eenzelfde migrantenorganisatie simultaan beide posities probeert in te nemen. Sardinha spreekt over een Januskop: "*It is, therefore, common for associations, as 'the face' of the people they represent, to end up not belonging to this or that context as exclusive entities, but rather to look for the opportunities to negotiate their belonging to both the home-country setting and the host country, depending on beneficial interests.*" (Sardinha 2009:275).

Naast de specifieke functie die migrantenzelforganisaties vervullen omwille van hun diasporisch karakter, kunnen zij ook ingeschreven worden in het algemene discours rond het bestaan en functioneren van een 'maatschappelijk middenveld', waar zij deel van uitmaken. Waltzer (1992:89; in Sardinha 2009:72) beschrijft het maatschappelijk middenveld als "*the space of uncoerced human association and also the set of relational networks – formed for the sake of family, faith, interest and ideology – that fills this space*". De netwerken die bestaan en ontstaan binnen het maatschappelijk middenveld en via de organisaties die er hun plaats in hebben, dragen op hun beurt bij aan empowerment en politieke participatie van de ledengemeenschappen. Dit middenveld moet de interactie tussen individuen en de overheid faciliteren (Odmalm 2004) en bestaat omdat het een vacuüm opvult tussen de reikwijdte en het functioneren van de overheid, de markt en de verschillende vrijwilligersorganisaties-eilandjes. Bovendien dient het middenveld als plaats waar individuen met deze drie sectoren verbonden worden, maar ook onderling verbondenheid creëren (Baubock 1996). Het middenveld heeft vanuit die theoretische benadering dus een rechtstreekse impact op de ontwikkeling van netwerken tussen mensen en op de betrokkenheid van mensen bij de institutionele en economische zijde van de samenleving.

Het belang van de politieke opportuniteitsstructuur

De werking van zelforganisaties van migranten in diaspora is ook afhankelijk van de context waarbinnen zij die werking kunnen ontplooiën. Doorgaans richten zij zich op bewaren van een culturele identiteit enerzijds en/of op het inspelen op de noden (zij het sociaal, als leverancier van diensten; dan wel politiek als belangenbehartiger) van de ledengemeenschap anderzijds. Dat betekent dat zowel het profiel en de noden van de leden, als de manier waarop zij in de herkomst- en gastsamenleving behandeld worden, een impact zal hebben op de activiteiten van de zelforganisaties. Wanneer een van deze elementen verandert, zal dat een impact hebben op de werking van de vereniging.

Sardinha (2009) wijst op de band die zelforganisaties mogelijks blijven onderhouden met het land van oorsprong. Als transnationale brug tussen de gemeenschap in diaspora en het moederland, staan zij vaak ook op de radar van de overheid in het herkomstland. Deze overheid kan programma's opzetten om activiteiten van organisaties in diaspora te ondersteunen en te superviseren. Maar het is evenzeer mogelijk dat overheden deze organisaties proberen te controleren en hun werking willen verhinderen. Dit kan het geval zijn wanneer de gemeenschap in diaspora voornamelijk uit politiek vluchtelingen bestaat, en de overheid van het herkomstland bezorgd is dat er een politieke basis voor revolutie of clandestiene politieke organisaties zou kunnen ontstaan.

Maar ook de overheden in de ontvangende samenleving zetten de lijnen uit waarbinnen zelforganisaties kunnen werken. De agenda van deze zelforganisaties wordt minstens voor een deel bepaald door de relatie met deze overheden. Het kunnen ontvangen van bepaalde subsidies wordt immers vaak gekoppeld aan bepaalde voorwaarden die de inhoud van de activiteiten of de structuur van de organisatie mee sturen. Ook de mate waarin de machthebbers deze zelforganisaties erkennen en toelaten tot de arena's waarbinnen beleid gemaakt wordt, zal een impact hebben op de agendasetting van de zelforganisaties (zie hierover bijvoorbeeld Hooghe 2005).

Moya (2005) maakt een verschil tussen organisaties die 'organisch' en van onderuit groeien, en de organisaties die bestaan bij gratie van een welwillende en subsidiërende overheid: *"It is also evident that government logistical and financial support can, and does, encourage the formation of certain types of service-providing organization and advocacy groups, and aids political incorporation. But government involvement has little or no effect on the formation of social and recreational groups, which continue to represent the most common form of voluntary association in the diasporas. Moreover, while the latter types of association attract large number of immigrants and intense participation, those sponsored by host or sending governments often have to struggle to involve people other than the leadership."* (Nyiri 2001; Orozco 2002, in Moya 2005:857).

In de literatuur wordt gewezen op het belang van de zogenaamde 'politieke opportuniteitsstructuur' of POS. Het achterliggende idee waarop het concept is geschoeid, is dat georganiseerde groepen een betere kans maken om toegang te krijgen tot de politieke besluitvorming, wanneer daar binnen de bestaande instellingen en structuren van het systeem voldoende mogelijkheden toe zijn. (Geddes 2000 en Hooghe 2005, in Sardinha 2009:88). Die 'mogelijkheden' worden omschreven als "*the degree to which powerful groups, including governments, are susceptible or sympathetic to the new demands made by groups that hold a marginal position in the political system.*" (Sardinha 2009:88). Impliciet benadert deze definitie zelforganisaties dus niet als passieve spelers, maar als vertegenwoordigers en/of belangenbehartigers met een eigen politieke agenda die men wil realiseren.

Organisaties zijn actieve, maar ook dynamische actoren wiens achterban, werking of relatie tot de (lokale) overheid doorheen de tijd kan veranderen. Michielsen (2012) baseert zich op de classificaties van Lewis en Kanji (2009) en van Korten (1990), die NGO's een plaats geven op het continuüm tussen *doeners* en *katalysators*; en ook tussen *partners* en *sociale ondernemers*. Doeners reageren op een geobserveerde nood bij hun achterban, en zijn voornamelijk dienstverleners. Katalysators willen sociale verandering teweeg brengen door in te zetten op lobbywerk en belangenbehartiging op een politiek niveau. Partners werken samen met de overheid, privésector of andere middenveldorganisaties, vertrekkende vanuit gemeenschappelijke belangen en gebaseerd op onafhankelijke relaties tussen de betrokkenen. Sociale ondernemers proberen de eigen werking te verzekeren door commerciële activiteiten te ontplooien die sociale voordelen opbrengen voor de achterban maar tegelijkertijd ook het aanwezig economisch kapitaal kunnen versterken of mobiliseren.

Michielsen (2012) onderscheidt op basis van het schema van Korten (1990) over de vier generaties niet-gouvernementele organisaties (NGO's) in het veld van ontwikkelingssamenwerking verder drie types relaties tussen NGO's en andere actoren, waaronder de staat. In de eerste plaats zijn er de organisaties die een goede relatie met de overheid onderhouden, en inzetten op het leveren van diensten aan moeilijk te bereiken doelgroepen. Op die manier werken ze complementair aan de overheid, maar kunnen ze tegelijkertijd nieuwe methodieken uittesten en overdragen. Een tweede type organisaties is reformistisch. Zij schermen zichzelf eerder af van een afhankelijke positie ten opzicht van de staat (bijvoorbeeld via subsidies), en zien zichzelf als een door de markt gestuurde oplossing voor beleidsproblemen. Tot slot zijn er de meer radicale organisaties die zich expliciet antagonistisch opstellen ten opzichte van de overheid, en een werking uitbouwen die gebaseerd is op het afdwingen of verwerven van rechten. Dit type organisaties legt de volledige verantwoordelijkheid voor bepaalde realiteiten bij de

staat, en streven naar sociale verandering en vooruitgang via het uitoefenen van politieke druk. Deze drie types relaties en daarbij de verschillende rollen die organisaties kunnen opnemen (doeners, partners, sociale ondernemers, katalysatoren) volgen meestal een bepaald historisch ontwikkelingspad dat bepaald wordt door de noden binnen de vooropgestelde doelgroep van de organisaties (cf. Korten (1990) van doeners over mobilisatoren naar katalysatoren en activisten). Verder hangen ze in grote mate af van het sociale netwerk die NGO's hebben gecreëerd en onderhouden en *vice versa*.

Sardinha (2009:88-89) citeert Soysal (1994:86), die er op wijst dat migrantenorganisaties "*define their goals, strategies, functions and levels of operation in relation to the existing policies and resources of the host state. They advance demands and set agendas vis-à-vis state policy and discourses in order to seize institutional opportunities and further their claims. In this sense, the expression and organization of migrant collective identities are formed by the institutionalized forms of the state's incorporation regime.*" Of met de woorden van Ireland (1994, in Sardinha 2009:89): "*immigrants develop participatory forms that reflect the political opportunity structures they face.*" (Ireland 1994:248) En nog: "*... urban regimes present different templates for interest organisations (which) mould movements' political tactics and groups' collective identities and shape the terms in which they understand and couch their demands.*" (Ireland 1994:259).

Zo illustreert Odmalm (2004) hoe de organisatiestructuur van de Zweedse samenleving er voor zorgt dat migrantenorganisaties via onder andere subsidiëring weg gehouden worden van etnische profilering, maar ze ingesloten worden in een algemener discours over vreemdelingen en burgerschap. Hij wijst terecht op de moeilijkheid om thema's op de politieke agenda te brengen wanneer die zich niet kunnen enten op bestaande breuklijnen en politieke actualiteiten waarrond velen debatteren en zich positioneren in een samenleving. Odmalm wijst hierbij op een spanningsveld tussen de functie van het maatschappelijke middenveld, en de mate waarin organisaties in dat middenveld afhankelijk zijn van de overheid. Vermits middenveldorganisaties de democratie in stand houden door voortdurend nieuwe waarden en onderwerpen in de publieke arena te brengen, wordt die democratie bedreigd wanneer deze organisaties afhankelijk zijn van de machthebbers om het dominant discours te kunnen uitdagen. "*The modern democratic state serves as the provider, and guarantor, of socially valued goods and is thus simultaneously target, sponsor and opponent of actors in civil society.*" (Jenkins en Klandermans 1995, in Odmalm 2004:472). "*Seeing that minority organisations are dependent on governmental blessing in terms of grants to provide services for their communities, this could eventually generate an over-dependence on official good will rather than a way by which to improve the community's position.*" (Odmalm 2004:484).

Hooghe (2005) en van Vermeersch, Sels en Vandenbroucke (2012) beschrijven de invloed die de overheid onrechtstreeks invloed kan uitoefenen op de werking van een organisatie, door de structuren uit te zetten waarbinnen de organisaties de relatieve vrijheid hebben om een activiteitenaanbod te ontwikkelen. De auteurs beschrijven hoe de huidige structuur van het maatschappelijke middenveld mettertijd vorm kreeg, en welke verschillende posities organisaties en federaties van 'etnisch-culturele minderheden' daarbinnen ten gevolge van specifieke beleidsingrepen moesten innemen. *"Het is een evolutie die in één zin samen te vatten is maar binnen het bestek van vijftien jaar de federaties door een intern proces van organisatieontwikkeling stuurde. De van oorsprong lokaal ingebedde zelforganisaties werden een landelijk netwerk, de activiteiten die oorspronkelijk zeer verschillend van aard waren werden gaandeweg gestroomlijnd naar de decretale functies, enz."* (Vermeersch, Sels en Vandenbroucke 2012:64).

Gezien deze link tussen de POS en het functioneren van een zelforganisatie, is het niet verwonderlijk dat de personen die aan het hoofd staan van een succesvolle migrantenzelforganisatie hun weg kennen in de bestaande opportuniteitsstructuren. Westin (1996, in Sardinha 2009:80-81) zegt het zo: *"Immigrant organisations are governed 'from above', usually by people who have been settled in the host country for a substantial period of time and who often possess an extensive amount of knowledge in relation to the inner workings of the host society."* Of met Labelle et al. (1994, in Sardinha 2009:81) *"Thus, the leadership role is due to the specific personal qualities and abilities that leaders utilize as their own personal resource, namely: knowledge of the host country's language, academic qualifications, level of income, political abilities and the credibility they possess in the eyes of the immigrant community."* (Labelle et al. 1994, in Sardinha 2009:81).

Tot slot wijzen we er met Moya (2005:837) op dat we de migratiegeschiedenissen van migranten, hun ervaringen in de herkomstssamenleving en hun specifieke handelingspatronen ten gevolge daarvan niet uit het oog mogen verliezen: *"To focus only on their experiences in the new land is to miss half the story. It treats immigrants as tabula rasa and can lead to over-environmentalist conclusions that miss possible continuities and adaptations."*

Op basis van de aanleiding van dit rapport (de probleemstelling) en de gekozen benadering van deze thematiek (het theoretisch kader), kunnen we hieronder de specifieke onderzoeksvragen opstellen.

Onderzoeksvraag en richtvragen van het onderzoek

De globale onderzoeksvraag die we willen beantwoorden is de volgende:

Kunnen Romazelforganisaties als partner van lokale besturen een faciliterende rol spelen in het integratieproces van Roma in de samenleving?

Dit onderzoeksproject stelt daarbij de onderstaande richtvragen voorop:

1. Romazelforganisaties als een verhaal van mensen:
  - ⇒ Hoe is de zelforganisatie in kwestie georganiseerd? Wat is het profiel van de betrokken bestuursleden en vrijwilligers? Op welk doelpubliek richt de organisatie zich?
2. Romazelforganisaties als een verhaal van activiteiten:
  - ⇒ Welke activiteiten organiseert de zelforganisatie? Vanuit welke impliciete en expliciete doelstellingen gebeurt dit? Aan welke en aan wiens noden komen de activiteiten tegemoet?
3. Romazelforganisaties als politieke spelers:
  - ⇒ Hoe verhoudt de zelforganisatie zich tot het lokaal bestuur? Is de zelforganisatie rechtstreeks of onrechtstreeks betrokken bij de politieke besluitvoering? Hoe en binnen welke structuren verloopt de samenwerking?
4. Romazelforganisaties als partner in een integratieverhaal:
  - ⇒ Dient de zelforganisatie als een plaats waar *bonding*, *bridging* en/of *linking social capital* worden opgebouwd?
  - ⇒ Hoe zijn de netwerken rond de organisatie opgebouwd, en wat is daarin de plaats van de sleutelfiguren?

Onderzoeksoptzet en methodologie

Aangezien dit onderzoek gericht is op de processen die zich op lokaal niveau afspelen tussen een beperkt aantal actoren, is een kwalitatieve aanpak de meest aangewezen.

Op basis van een lijst van Romazelforganisaties en sleutelfiguren die we kregen van de medewerker 'Woonwagengewoners en Roma' van het Minderhedenforum, selecteren we onze onderzoeksterreinen. Als spreekbuis voor etnisch-culturele minderheden in Vlaanderen en Brussel, vertegenwoordigt het Minderhedenforum 13 erkende federaties van zelforganisaties die samen meer dan 1500 zelforganisaties over heel Vlaanderen en Brussel groeperen. Hoewel niet alle Romazelforganisaties aangesloten zijn bij een federatie, heeft het Minderhedenforum via een specifieke werking rond 'Roma en woonwagengewoners' wel een goed uitgebouwd netwerk in en rond de Romagemeenschappen. De lijst toont voor wat Vlaanderen betreft de aanwezigheid van

sleutelfiguren en/of Romazelforganisaties in Antwerpen, Gent, Heusden-Zolder, Sint-Niklaas en Temse.

We stellen als doel voorop om in deze locaties telkens een of meerdere vertegenwoordiger(s) van een Romazelforganisatie te bevragen. Dat moet informatie opleveren over hoe de bestaande Romazelforganisaties georganiseerd zijn, en over welke verschillende soorten activiteiten er georganiseerd worden voor de leden. Daarnaast krijgen we inzicht in de manieren waarop deze organisaties onderhandelen met het politieke niveau. Indien er geen organisatie (meer) bestaat, zullen proberen om we de genoemde sleutelfiguur te interviewen. Dat laat ons toe inzicht te verwerven in de mogelijke redenen waardoor Romazelforganisaties niet ontstaan of hun werking niet konden continueren.

Daarnaast willen we in elk van deze steden met een uitvoerder van het lokale bestuur spreken die in contact komt met de zelforganisaties of sleutelfiguren, bijvoorbeeld medewerkers van de stedelijke integratiediensten of andere stadsdiensten. Dit zal ons informatie geven over de politieke opportuniteitsstructuur en over het beleid dat door het lokale bestuur gevoerd wordt ten aanzien van zelforganisaties in het algemeen en Romazelforganisaties in het bijzonder. Maar doorheen deze gesprekken krijgen we ook informatie over de samenwerking tussen lokaal bestuur (of stadsdiensten) en Romazelforganisaties – zij het deze maal vanuit het perspectief van de lokale besturen. Hierdoor kunnen eventuele spanningsvelden vanuit verschillende positie belicht worden, wat een beter inzicht in de situatie oplevert.

Tot slot ambiëren we ook telkens om een lokale expert te bevragen die met de Romazelforganisatie werkt, maar dat doet vanuit een positie die onafhankelijk is van het stadsbestuur, bijvoorbeeld als medewerker van een middenveldorganisatie. Als expert en buitenstaander kan deze persoon ons een extra perspectief bieden op zowel de werking van de Romazelforganisatie als op de bestaande relatie met de lokale overheid. Ook het Minderhedenforum zelf is bevraagd vanwege het helikopterzicht over alle organisaties en lokale besturen heen waarover deze organisatie beschikt.

Deze gesprekken werden opgevat als semi-gestructureerde interviews, waarbij telkens eenzelfde vaste themalist werd gehanteerd. De volgorde waarin deze onderwerpen aan bod moesten komen, lag niet vast. De interviewer zorgde er echter wel voor dat elk thema behandeld werd. Per onderwerp werden een aantal richtvragen opgesteld, die de interviewer kon aanwenden om het gesprek in de juiste richting te leiden en de nodige informatie te verkrijgen van de informant. Het interview bleef wel voldoende open, en de informant kreeg de nodige vrijheid om de richting van het interview zelf te sturen. De

interviewer maakte aantekening tijdens de interviews en verwerkte die nadien tot interviewverslagen. Er werden geen gesprekken opgenomen of getranscribeerd.

Een aantal inzichten werden ook verkregen tijdens informele contacten tussen de onderzoeker en deze, en andere, betrokkenen; bijvoorbeeld tijdens een activiteit van een zelforganisatie of in de marge van andere bijeenkomsten, telefoongesprekken, e-mails... Deze inzichten worden, waar mogelijk, geïntegreerd in het rapport. De auteur van dit rapport is bovendien ook als vrijwilliger betrokken bij de organisatie *Opre Roma* uit Gent, en kan daarom vanuit een *insider-perspectief* informatie over de werking meenemen in de analyses.

ROMAZELFORGANISATIES IN VLAANDEREN

In het middendeel van dit onderzoeksrapport werd de inhoud van de interviews weergegeven, en werd de werking en de netwerken van de verschillende Romazelforganisaties beschreven.

In samenspraak met de opdrachtgever werd besloten om dit middendeel niet publiek te maken maar een uitgebreide conclusie met presentatie van een meer abstractere analyse aan het rapport toe te voegen. Hiervoor zijn verschillende redenen. Ten eerste is de informatie die naar boven kwam tijdens de interviews nauwelijks anoniem te presenteren, wat deontologische problemen oplevert. Ten tweede zijn de informanten vaak individuen die dagdagelijks met elkaar moeten samenwerken op het lokaal niveau. We willen vermijden dat de relaties tussen organisaties en individuen verstoort kan worden door bepaalde uitspraken die in het kader van dit onderzoek gedaan werden. Ten derde lijkt het risico te groot dat de discussie zich zou gaan toespitsen op die standpunten, terwijl de meerwaarde van dit rapport juist het abstract overstijgen van het situationele is. Ook de opdrachtgever wil dit benadrukken. Tot slot, willen we als onderzoekers binnen het veld van beleidsondersteunend onderzoek de nodige wetenschappelijk gekaderde inzichten verschaffen waaruit beleidsrelevante lessen kunnen worden getrokken.

In de uitgebreide conclusie die volgt zullen we trachten een antwoord te bieden op de vraag of en hoe Romazelforganisaties als partner van lokale besturen een faciliterende rol spelen in het integratieproces van Roma in de samenleving. Dit antwoord zal gestructureerd worden aan de hand van de vier richtvragen zoals vermeld op pagina 16 en 17. De vierde vraag of Romazelforganisaties kunnen fungeren als plaatsen waar *bonding*, *bridging* en/of *linking social capital* worden opgebouwd wordt behandeld doorheen de antwoorden op de drie andere vragen.

BESLUIT

In dit onderzoeksproject wilden we nagaan of Romazelforganisaties als partners van lokale besturen een faciliterende rol kunnen spelen bij het integratieproces van Roma in de samenleving. De rationale die we daarbij hanteerden, is dat in en via deze verenigingen sociaal kapitaal opgebouwd en versterkt kan worden; en dat ten gevolge van dit sociaal kapitaal de integratie van de Romagemeenschappen in de samenleving zal vergemakkelijken.

We bestudeerden Romazelforganisaties langs vier van hun facetten. Ten eerste zijn deze organisaties een verhaal van mensen. We analyseerden de rol van de sleutelfiguren binnen de organisatie, bekeken de rol van betrokken vrijwilligers en het doelpubliek van de vereniging. Ten tweede benaderden we Romazelforganisaties ook als een verhaal van activiteiten. We gingen na welke initiatieven genomen werden en hoe deze al dan niet tegemoet kwamen aan de noden van de achterban of aan de wensen van externe belanghebbenden. Ten derde kunnen Romazelforganisaties soms ook als politieke speler optreden. We bestudeerden de omstandigheden en (netwerk)structuren waarbinnen dat gebeurt, en concentreerden ons specifiek op de samenwerking en verhoudingen tussen de zelforganisaties en de lokale besturen. Tot slot bekeken we de Romazelforganisaties ook als partner in een integratieverhaal. We gingen na of de organisaties bijdragen aan de opbouw van sociaal kapitaal bij hun leden. We maakten doorheen de analyses het theoretische onderscheid tussen *bonding*, *bridging* en *linking social capital* en gingen na hoe de zelforganisaties er mee voor zorgen dat er netwerken uitgebouwd en versterkt worden met respectievelijk de eigen groep, andere groepen binnen de samenleving en dominante groepen binnen de politieke arena.

We bestudeerden de situatie in Antwerpen (Unie van de Roma Gemeenschap België of URGB), Gent (Centrum voor Roma Ondersteuning Vlaanderen of CROV, Onafhankelijk Roma Initiatief of ORI en Opre Roma), Heusden Zolder (geen actieve organisaties bekend) en Sint-Niklaas (Roma Cultureel Centrum of RCC). De situatie in Temse werd zeer kort beschreven maar niet geanalyseerd. In Gent hadden we extra aandacht voor het Roma Platform Gent of RPG, waarin de drie zelforganisaties zich verenigden met de bedoeling meer gewicht te hebben in de politieke arena.

Zelforganisaties als een verhaal van mensen

De werking van Romazelforganisaties kan in de eerste plaats benaderd worden als een verhaal van mensen. Op basis van het theoretisch kader over migrantenzelforganisaties dat we hierboven schetsten, en op basis van het veldonderzoek dat gevoerd werd, onderscheiden we drie soorten betrokkenen in de Romazelforganisaties: de voorzitters, het dagelijks bestuur en de achterban.

We benadrukken echter wel dat de zelforganisaties, de sleutelfiguren en hun netwerken van buitenaf weliswaar de meest zichtbare netwerken zijn, maar daarom niet de enige. Sommige personen nemen ook binnen de gemeenschappen een bepaalde rol in binnen een intern georganiseerd netwerk dat erop gericht is om de leden te ondersteunen of door te verwijzen; of om de gemeenschap intern hecht te houden – zie bijvoorbeeld de rol van de *kris* (een soort interne rechtbank bij traditionele Vlach-Romagemeenschappen). Niet elke sleutelfiguur groeit dus door naar een zelforganisatie; en de voorzitters van zulke organisaties zijn niet per definitie de enige sleutelfiguren binnen de Romagemeenschappen.

De voorzitters van de Romazelforganisaties

De organisatie = de voorzitter?

In de eerste plaats stellen we vast dat de voorzitters van de Romazelforganisaties een belangrijke rol spelen. De voorzitters van de huidige Romazelforganisaties zijn allen ook de stichters en bezielers van die organisatie. Zij hebben een grote zeggenschap in de koers die hun vereniging vaart; maar zijn er naast kapitein tegelijkertijd ook vaak roeier en drijvende kracht. In Antwerpen en Gent stelden we immers vast dat het (voort)bestaan van de organisatie afhankelijk is van de mate waarin de voorzitter een engagement kan opbrengen en van de tijd die hij kan en wil besteden aan zijn organisatie. Zeker in het geval van URGB, CROV en ORI valt de organisatie grotendeels samen met de persoon en het initiatief van de voorzitter, en dat de organisatie niet langer actief was tijdens de periode dat de voorzitter een stap terug nam. Een voorzitter gaf aan dat hij de enige medewerker van de organisatie is, waardoor er dus niemand van binnenuit de organisatie zou kunnen overnemen wanneer hij zou terugtreden. Het verhaal van de Romazelforganisaties is er dus in de eerste plaats een van de trekkende figuren die de organisatie oprichten en draaiende houden.

Gevestigde sterke figuren en figuren met een sterk potentieel

Verschillende vertegenwoordigers van middenveldorganisaties en lokale besturen gaven aan dat er pas zelforganisaties kunnen worden opgericht wanneer er voldoende potentiële voorzitters zijn die een dergelijk engagement kunnen opnemen. Hierbij is het

belangrijk dat bepaalde basisbehoeften, zoals het hebben van een vast inkomen, vervuld zijn. De informanten verwezen daarbij ook naar een benodigde set van algemene kennis en vaardigheden en suggereerden zo dat de trekkers van Romazelforganisaties daarom in de eerste plaats figuren zijn die over een relatief groot sociaal kapitaal moeten kunnen beschikken, zowel onder de vorm van *bonding social capital* om voldoende draagvlak binnen de Romagemeenschap te verzekeren als onder de vorm van *bridging* en *linking social capital* om samenwerkingsverbanden op te starten. Ook de theorie bracht dit naar voren. Omdat deze mensen beter Nederlands spreken, eerder hoger opgeleid zijn en meestal al wat langer in de ontvangende samenleving verblijven, hebben zij vaak een breder horizontaal en verticaal netwerk en zijn ze vertrouwd met bepaalde structuren en procedures. Dat maakt dat het oprichten van een zelforganisatie een drempel is die relatief makkelijk kan genomen worden. De theorie wijst er eveneens op dat deze figuren omwille van hun profiel en kennis bovendien ook een zekere mate van geloofwaardigheid en vertrouwen bezitten in de ogen van de leden van hun netwerken. Dit vertrouwen van de eigen groep en groepoverschrijdende netwerk duidt op de aanwezigheid van *bonding* en *bridging social capital* waarover de potentiële voorzitters kunnen beschikken.

Het ontbreken van potentiële sleutelfiguren met dit soort profiel, werd aangehaald door een medewerker van de Integratiedienst van Temse als de reden waarom er op hun grondgebied geen Romazelforganisaties ontstonden, ondanks de aanwezigheid van deze groep.

Het veldwerk bevestigt in grote mate deze hypothese die vanuit middenveldorganisaties, lokale besturen en theorie gemaakt wordt over het profiel van de voorzitters van Romazelforganisaties. Puur theoretisch beschouwd, had de huidige voorzitter van Opre Roma bijvoorbeeld de meest gunstige positie om het te maken als voorzitter. Hij kwam als universitair geschoolde uit Slowakije naar België, en kon in Gent terugvallen op een groot (familiaal) netwerk dat, via onder andere een gemengd huwelijk en de betrokkenheid van de familie bij een eerdere Romazelforganisatie, verbonden was met netwerken en instellingen in de ontvangende samenleving. Zodoende kon hij beschikken over zowel *bonding* als *bridging social capital* en relatief vlot de geambieerde Romazelforganisatie oprichten.

Potentiële voorzitters mogen echter niet alleen beoordeeld worden op basis van deze eerder zichtbare criteria zoals opleidingsniveau, inkomen, netwerk... Ook de persoonlijke ambitie en aspiratie van deze mensen moet in rekening gebracht worden. Het voorbeeld van ORI in Gent, bijvoorbeeld, toont aan dat de gedrevenheid om mensen te helpen een belangrijke stimulans kan zijn die tot de opstart van een zelforganisatie kan leiden. Van de voorzitters van ORI, Opre Roma en RCC weten we dat ze in de context van het

herkomstland nooit echt gedacht hadden om een zelforganisatie op te richten of om aan belangenbehartiging of activisme te doen.

Ze kunnen in die rol groeien vanuit een engagement voor de eigen gemeenschap in diaspora. We vinden een goed voorbeeld in de figuur van de voorzitter van ORI, die op het moment van de oprichting niet 'hooggeschoold' was, en ook geen vaste job had. Toch slaagde hij er in om vanuit zijn engagement als individu een netwerk uit te bouwen en een organisatie op te starten. Ondertussen behaalde hij een masterdiploma, en momenteel werkt hij voor Stad Gent. Maar in sommige gevallen kan de oprichting van een zelforganisatie ook voortvloeien vanuit een streven naar persoonlijke profilering van de voorzitter. Een vertegenwoordiger van een middenveldorganisatie spreekt over 'profileringsdrang' en zelfs 'grootheidswaanzin' bij sommige voorzitters. Mensen van Romazelforganisaties zijn daarom niet altijd sleutelfiguren binnen een bepaalde Romagemeenschap.

De Romazelforganisatie als snelweg

Het voorbeeld van ORI maakt ook duidelijk dat het aanwezige potentieel en het beschikbare sociaal kapitaal van de voorzitter verder versterkt en uitgebouwd kon worden omwille van zijn formele rol en inbedding in een Romazelforganisatie. Vanuit die positie kreeg de voorzitter immers de toegang tot verschillende sociale en politieke netwerken, wat het sociaal kapitaal en de bijhorende kansen op sociale mobiliteit vergrootte. Romazelforganisaties kunnen dus niet alleen gezien worden als springplank om een zwakke gemeenschap te empoweren, maar zouden ook beschouwd kunnen worden als snelweg waarlangs de voorzitters van de Romazelforganisaties zeer snel overbruggende en linkende netwerken kunnen uitbouwen. Het voorzitterschap van Romazelforganisaties biedt hen een zeer vlotte toegang tot contacten en partnerschappen met andere groepen in de samenleving; en tot de politieke arena. De sociale en politieke actualiteit van het thema 'Roma' zorgt er immers mee voor dat vanuit het maatschappelijk middenveld en vanuit lokale besturen actief op zoek gegaan wordt naar aanspreekpunten en sleutelfiguren. Op dit punt kan binnen de theorie over het profiel van deze figuren worden aangevuld door te wijzen op de invloed die de politieke opportuniteitsstructuur heeft op het gemak waarmee zelforganisaties kunnen opgericht worden.

Uit ons onderzoek blijkt dat sommige zelforganisaties worden opgericht om die snelle toegang tot de politieke arena te kunnen krijgen, zonder dat er daarom een nieuw aanbod van diensten of activiteiten ontstaat. Illusterend is hoe een geëngageerd individu dat reeds bepaalde diensten verleent aan Roma in zijn persoonlijk netwerk overgaat tot de oprichting van een zelforganisatie die in de praktijk grotendeels een eenmansorganisatie blijkt te zijn; en netdezelfde – en geen andere – dienstverlening

verderzet vanuit de nieuwe structuur. De toegevoegde waarde van de organisatie is hier dus voornamelijk het feit dat deze persoon in de hoedanigheid van voorzitter van een zelforganisatie een bijna rechtstreekse toegang krijgt tot beleidsmakers (*linking social capital*). Bovendien worden de voorzitters van zelforganisaties zo niet alleen gelegitimeerd door het vertrouwen dat ze krijgen van onderuit, van leden binnen de eigen gemeenschap. Door de voorzitters van Romazelforganisaties te erkennen als gesprekspartner, en ze te betrekken bij bepaalde projecten of eventueel zelfs beleidskeuzes; legitimeren ook middenveldorganisaties en lokale besturen deze organisaties en hun voorzitters; en ook zichzelf.

De belangrijke rol van de voorzitters heeft een aantal implicaties. Ten eerste kan er een gevaar bestaan voor de continuïteit van de werking van de Romazelforganisaties: indien de voorzitter wegvalt, valt de werking stil en verdwijnt mogelijks ook dit kanaal om met de doelgroep te blijven werken. Ten tweede krijgen deze sleutelfiguren relatief veel macht als poortwachter tussen de organisaties en gemeenschappen in de ontvangende samenleving enerzijds en de eigen Roma-achterban anderzijds. Zoals bleek uit onze analyse dat bij sommige Romazelforganisaties het succes van bepaalde samenwerkingen en projecten afhangt van de medewerking en de goedkeuring van een bepaalde sleutelfiguur, die kan controleren welke contacten er gelegd worden en welke informatie doorgegeven of uitgewisseld wordt. In de theorie werd in dit kader gesproken over het voordeel dat deze 'makelaars' (*brokers*) hebben omdat ze als enige afgescheiden netwerken met elkaar kunnen verbinden. Een derde opmerking geven we mee, maar kunnen we niet illustreren op basis van het veldwerk: door bepaalde mensen te erkennen als gesprekspartner, is het mogelijk dat zij van bovenuit in het zadel geholpen worden, te koste van andere potentiële sleutelfiguren. Hierdoor kan hun positie binnen de gemeenschap veranderen, of kunnen leden van de Romagemeenschappen een bepaalde agenda van overheidswege veronderstellen. Ten vierde kan deze snelweg bepaalde sleutelfiguren ook opbranden en/of ontmaskeren. Participatie in de politieke arena zorgt er immers voor dat op verschillende manieren input en medewerking van de sleutelfiguren gevraagd wordt. Vanuit het middenveld wordt erop gewezen dat deze mensen en hun organisaties niet altijd de nodige capaciteiten en/of draagkracht bezitten om hieraan tegemoet te komen.

De medewerkers van de Romazelforganisaties: leden van het dagelijks bestuur

Op basis van het profiel van de leden van het dagelijks bestuur van de Romazelforganisaties, kunnen we drie types onderscheiden.

Ten eerste zijn er de zelforganisaties URGB, ORI en CROV, waarbij er niet echt sprake is van een uitgebreid dagelijks bestuur, vermits de werking bijna hoofdzakelijk gedragen

werd/wordt door de voorzitter. Hoewel er vanuit de marge wellicht ad-hoc medewerkers betrokken worden, kunnen we deze organisaties in wezen als eenpersoonsorganisaties benoemen waarbij de werking hoofdzakelijk draait om dienstverlening op maat van een specifiek gezin of individu. De voorzitter wordt geraadpleegd omwille van zijn kennis van de taal of van bepaalde structuren en procedures in de ontvangende samenleving. Indien nodig kan hij via zijn bredere netwerken leden van de achterban doorverwijzen (*linking social capital*). De voorzitters van dit soort organisaties zijn goede voorbeelden van de theoretische 'makelaar' die netwerken met elkaar kan verbinden. Al doende kunnen zij vertrouwen en respect winnen, en versterkt worden in hun positie als 'sleutelfiguur'. Via de voorzitter-makelaar verloopt de opbouw en verspreiding van sociaal kapitaal.

Het dagelijks bestuur van Opre Roma is een gemengde ploeg van Roma en niet-Roma. Onder deze laatsten een academicus, een zorgcoördinator van een school met een hoge concentratie Romaleerlingen en een coördinator van een organisatie in de culturele sector. Deze mensen brengen nieuwe expertise en specifieke vaardigheden binnen in de werking van de organisatie. Als geheel kan dit team beschikken over een brede kennis van de situatie van Roma en van de noden in het veld, maar eveneens over de vaardigheden om een projectwerking uit te bouwen op basis van externe middelen, en over de netwerken om hun activiteitenaanbod kenbaar te maken bij de beoogde groepen en belanghebbenden. De samenstelling van deze groep zorgt ervoor dat Opre Roma een sterke ruggengraat heeft, waarrond de werking kan uitgebouwd worden. De aanwezigheid van deze bestuursleden met een specifiek kennisprofiel faciliteert de toeleiding naar en het gebruik van subsidiekanalen en stimuleert bepaalde partnerschappen (*linking social capital*). Op die manier draagt de verbreding van de expertise en de vaardigheden ook bij aan een verbreding van de werking en het netwerk van de organisatie op zich naar niet-Roma (*bridging social capital*). Anders dan in de eenmansorganisaties echter, gebeurt dit hier niet alleen via de figuur van de voorzitter; maar absoluut ook via de betrokkenheid van mensen die hun eigen specifieke expertise, vaardigheden en netwerken inzetten ten voordele van de organisatie.

Het dagelijks bestuur van het RCC in Sint-Niklaas bestaat uit vijf Romamannen die allen behoren tot eenzelfde ruime familie. Verder zijn er geen mensen betrokken van buiten het netwerk. De theorie geeft aan dat familiale netwerken gekenmerkt worden door een sterk onderling vertrouwen tussen de leden van het netwerk. Dit draagt bij tot de ontwikkeling van *bonding social capital*. Met betrekking tot integratie wordt echter ook gewezen op het mogelijke gevaar op inkapseling, indien geen bruggen naar andere groepen of organisaties geslagen kunnen (of willen) worden en de organisatie dus eerder op zichzelf gericht blijft. In het geval van RCC worden deze zogenaamde '*structural holes*' in het netwerk van de bestuursleden naar andere organisaties en het lokaal bestuur

gedicht via een persoon van het bestuur, die hierbij optreedt als aanspreekpunt en makelaar. Hij kan de contacten met andere middenveldorganisaties en lokale besturen tegelijkertijd faciliteren, selecteren en controleren. Het RCC is betrokken bij enkele projecten die opgezet zijn vanuit middenveldorganisaties zoals bijvoorbeeld het wijkgezondheidscentrum en lokale besturen. Deze samenwerkingen kwamen voornamelijk tot stand op vraag van de externe partners, en zelden vanuit het RCC zelf. Via deze samenwerking en contacten komen leden van het RCC wel in contact met deze 'externen', wat het *bridging* en *linking social capital* ten goede komt. Anders dan bij Opre Roma echter, veranderen deze contacten de 'aard' van de werking van de organisatie niet.

De achterban van de Romazelforganisaties

We omschrijven de achterban van de Romazelforganisaties als het geheel van participanten dat gebruik maakt van de diensten en/of het aanbod van activiteiten die georganiseerd worden. Omwille van de keuzes die gemaakt werden in het onderzoeksopzet, zijn we aangewezen op informatie uit tweede hand. We analyseren de achterban van de Romazelforganisaties op basis van de interviews met sleutelfiguren en betrokkenen uit middenveldorganisaties en lokale besturen. In het algemeen kunnen we drie vormen van achterban onderscheiden die bewust of onbewust worden gecreëerd of in stand gehouden door de voorzitters van de Romazelforganisaties: gebruikers met individueel contact met de voorzitter (individueel *bonding social capital*), een reeds georganiseerde achterban op basis van andere communautaire lijnen binnen de desbetreffende Romagemeenschap (groepsgebonden *bonding social capital*) en een gemengde achterban (*bridging*). Over de omvang van de achterban van de verschillende organisaties kunnen we via de gehanteerde onderzoeksmethodologie moeilijk uitspraken doen. Vertegenwoordigers van middenveldorganisaties gaven wel aan dat vanuit hun perspectief het aantal effectief bereikte mensen zeer beperkt kan zijn.

Bij sommige organisaties kan de achterban eerder omschreven worden als een geheel van individuele gebruikers die enkel verbonden zijn met de voorzitter, dan als een (h)echte ledengemeenschap van participanten. Volgens de voorzitters richten deze organisaties zich in de eerste plaats op individuele Roma of Romafamilies met een hulpvraag. Hierbij gaven de voorzitters aan dat zij zeer praktische ondersteuning konden bieden, en bijvoorbeeld hielpen bij het invullen van papierwerk of bij het interpreteren van facturen, brieven... Soms assisteerden ze ook bij het zoeken van bijvoorbeeld huisvesting. Indien nodig fungeerden ze ook al doorverwijzers naar reguliere instellingen en diensten. Met andere woorden, de voorzitter lost de hulpvragen in; of kan als makelaar doorverwijzen naar externe partners waar hij toegang toe heeft, maar de gebruikers niet. De organisaties dragen op die manier bij aan processen van *bridging* en

linking, maar nauwelijks aan processen van *bonding*. Het is echter mogelijk dat de gebruikers via andere netwerken met elkaar verbonden zijn, en dat er langs die weg aan opbouw en uitwisseling van sociaal kapitaal gedaan wordt. Nochtans staat het in de doelstellingen van beide organisaties dat ze een brug willen zijn tussen Roma en niet-Roma. Ze proberen dit te doen via vrijwilligerswerking en het organiseren van bredere activiteiten (debatten, concerten, feesten). Deze initiatieven waren echter tot op heden weinig succesvol. Op vlak van *bonding social capital* is het is echter mogelijk dat de Roma via andere netwerken met elkaar verbonden zijn, maar het onderzoeksopzet was niet van dien aard om hierover analyses of uitspraken te doen.

Binnen andere organisaties vinden volgens de voorzitters de meeste mensen hun weg via het persoonlijk netwerk van de voorzitter en dat van zijn familie, maar ook via religieuze organisaties (moskee, evangelische kerk ...) waar de voorzitters toe behoren. In Gent en Sint-Niklaas verbinden volgens de voorzitters de religieuze organisaties respectievelijk ongeveer vijftig Bulgaarse families bij waaronder de eigen familie van de voorzitter en een klein aantal ruime families rond de familie van de voorzitter. Ook hier is de werking van de organisaties bijna hoofdzakelijk dienstverlenend. Er bestaan geen samenwerkingsverbanden met middenveldorganisaties of federaties, en de voorzitters bedienen hun achterban geheel vanuit de eigen expertise en netwerken. Processen van *bonding* vinden daarom vermoedelijk plaats via de familie en de religieuze gemeenschap, en veel minder via de Romazelforganisatie. Illusterend is bijvoorbeeld dat de vertegenwoordigers van stad Sint-Niklaas en betrokken middenveldorganisaties tijdens de interviews er op wezen dat niet alle Roma in Sint-Niklaas lid zijn van de desbetreffende Romazelforganisatie. Sommige andere families die islam praktiseren, maar die verder af staan van de familie, doen dat in een Turkse moskee in Sint-Niklaas. Nog andere families houden niet aan de praktische godsdienstbeleving, en voelen zich veel minder verbonden met de Romazelforganisatie. Bovendien werkt de organisatie als enige Romazelforganisatie met betalend lidmaatschap. De kosten van de lidgelden worden gebruikt om de werking van de organisatie – het inlossen van religieuze behoeften – te blijven garanderen. De lidgelden worden aangewend om de organisatie van inhoudelijke activiteiten te bekostigen (om bijvoorbeeld een externe spreker te betalen), maar dienen eveneens voor de huur van het gebouw of het betalen van elektriciteit.

De achterban van de laatste Romazelforganisatie in het onderzoek is moeilijker te omschrijven. De organisatie stelt zich op hun website immers tot doel om "*de 'Roma-problematiek' om te buigen naar een 'Roma-thematiek'. (...) en organiseren in dat kader informatieve, culturele en sportieve activiteiten voor en door Roma en niet-Roma.*" De organisatie richt zich dus niet alleen op individuele sociale dienstverlening aan Roma,

maar wil ook een cultureel, identiteitsgebonden verhaal brengen en een sport-aanbod ontwikkelen dat zowel op Roma als op niet-Roma gericht is. De achterban van de organisatie is dus zeer activiteits-gebonden, en in sommige gevallen kunnen we eerder spreken van een 'doelpubliek' dan van een vaste achterban. Activiteiten zoals de Romazaalvoetbalploeg zijn expliciet gericht op Romajongeren, terwijl de muzieklessen ook opengesteld zijn voor niet-Roma (*bridging social capital*). Via deze specifieke projecten mobiliseert de organisatie ook eenmalig geïnteresseerden. De achterban en gebruikers zijn daarom zeer afhankelijk van de specifieke actie die opgezet wordt door de organisatie. Zelforganisaties zijn op die manier ook een verhaal van activiteiten. Toch hoeft deze *ad-hoc* achterban niet per se als negatief geïnterpreteerd worden. De werking van deze Romazelforganisatie toont immers aan dat Romazelforganisaties op een succesvolle manier en via hun activiteitenaanbod een netwerk uitbouwen en aan processen van *bridging* en *linking* kunnen doen; zonder dat dit netwerk structureel ingebed moet zijn in de organisatie zelf.

Zelforganisaties als een verhaal van activiteiten

Een theoretische classificatie van de werking van de Romazelforganisaties

Het verband tussen de werking van de Romazelforganisaties en de gebruikers van deze werking, werd ook al in de theorie aangehaald. Zo weten we dat het aanbod van zelforganisaties doorgaans probeert tegemoet te komen aan de noden van de ledengemeenschappen.

We koppelen terug naar de classificatie van Michielsen (2012) gebaseerd op de modellen van Lewis en Kanji (2009) en van Korten (1990), en situeren de werking van de organisaties op de assen en in de kwadranten op basis van het type activiteiten tussen DOENER (dienstverleners op basis van noden van de achterban) en KATALYSATOR (sociale verandering via politiek lobbywerk) enerzijds, en op basis van de houding ten opzichte van samenwerkingen met overheid en andere stakeholders in het veld tussen de PARTNER (geneigd tot samenwerkingen op basis van gemeenschappelijke belangen) en SOCIALE ONDERNEMER (onafhankelijke eigen werking op basis van eigen gegenereerde financiering of gelden van leden) anderzijds.

Het kwadrant linksboven staat voor organisaties wiens werking zich voornamelijk richt op het inlossen van noden en behoeften van de eigen achterban via concrete dienstverlenende activiteiten. Om dit te doen stellen zij zich open voor samenwerkingen met externe partners zoals lokale besturen of andere middenveldorganisaties. Organisaties die in dit kwadrant gesitueerd zijn, en een succesvolle werking uitbouwen, dragen theoretisch bij aan de ontwikkeling van *bonding*, *bridging* en *linking social capital*.

Het kwadrant linksonder groepeert organisaties die evenzeer gericht zijn op het inlossen van noden en behoeften van de eigen achterban via concrete dienstverlenende activiteiten. Maar, in tegenstelling tot organisaties in het kwadrant linksboven, streven zij hierbij een zekere mate van onafhankelijkheid na. Organisaties die in dit kwadrant gesitueerd zijn, en een succesvolle werking uitbouwen, dragen theoretisch bij aan de ontwikkeling van *bonding social capital*; maar veel minder aan de ontwikkeling van *bridging* en *linking social capital*.

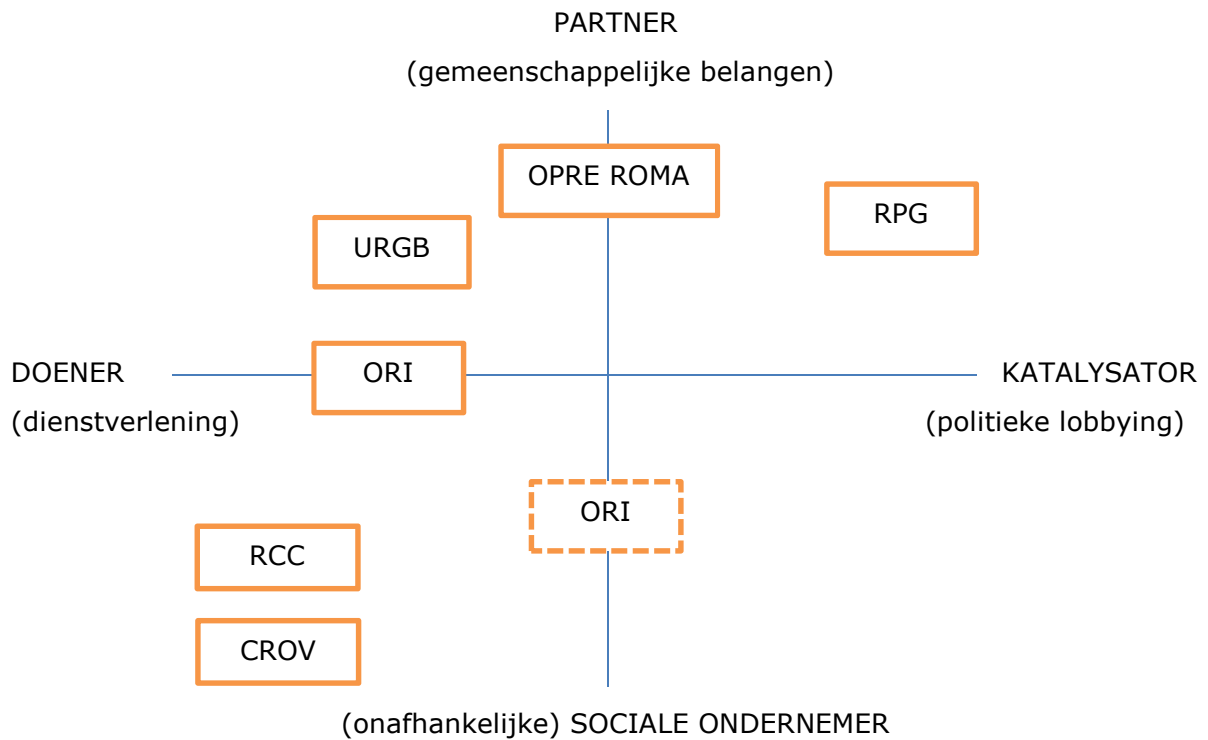
Het kwadrant rechtsboven groepeert organisaties wiens werking voornamelijk gericht is op het nastreven van sociale verandering via politieke beïnvloeding en lobbywerk. Zij stellen zich hierbij open en constructief op ten aanzien van de dominante sociale groepen, die ook het doelpubliek van hun werking uitmaken. Anders dan in het kwadrant linksboven, wil dit soort organisaties een politieke oplossing nastreven voor concrete noden en behoeften; en zet ze veel minder in op het zelf invullen ervan. Deze organisaties dragen bij aan processen van *bridging* en *linking*.

Het kwadrant rechtsonder groepeert organisaties die evenzeer gericht zijn op het nastreven van sociale verandering via politieke beïnvloeding en lobbywerk. Anders dan bij organisaties in het kwadrant rechtsboven, zetten zij zich hierbij duidelijk af tegen het gevoerde beleid en proberen zij vanuit een onafhankelijke positie het beleid te beïnvloeden.

We wensen wel te benadrukken dat hieronder de algemene werking van de organisaties wordt gesitueerd. Hoe de organisatie intern georganiseerd is, en via welke personen sociaal kapitaal opgebouwd en/of uitgewisseld wordt, bespreken we nadien. Bovendien is dit een statisch model, terwijl de werking van een organisatie een veranderlijk en dynamisch gegeven is. Zelforganisaties kunnen dus doorheen de tijd verschuiven tussen de verschillende kwadranten. In zijn analyse van de positie van ontwikkelingsNGO's duidt Korten (1990) op een historisch ontwikkelingspad dat NGO's doormaken waarbij in een eerste fase (generatie) de focus ligt op het invullen van de dagelijkse behoeften en noden van de doelgroep om zich binnen deze achterban te legitimeren en pas in latere fases (tweede generatie) -wanneer deze behoeften zijn vervuld, wordt ingezet op het sociaal mobiliseren en emanciperen van de doelgroep; en (derde en vierde generatie) het lobbyen en netwerken (katalysator en activist) om structurele barrières op institutioneel en politiek niveau weg te werken. Gezien de meeste Romazelforganisaties in Vlaanderen nog maar recent zijn opgericht is het moeilijk om zulk een ontwikkelingspad voor alle organisaties uit te tekenen. Niettemin zien we voor Opre Roma en ORI een verschuiving van een focus op dienstverlening naar een middenpositie. Ook de oprichting van RPG kan deels worden gekaderd binnen een historisch ontwikkelingspad waarbij manieren worden gezocht op meer in te zetten op beleidsbeïnvloeding. De onderstaande afbeelding kan

daarom als een 'foto' beschouwd worden die de situatie weergeeft zoals ze vastgesteld is op het moment van het onderzoek (najaar 2013); en kent geen 'definitieve' eigenschappen toe aan de opgenomen zelforganisaties.

Figuur 1. Een theoretische classificatie van de werking van de Romazelforganisaties

We stelden vast dat de meeste organisaties hun werking in de eerste plaats richten op het tegemoet komen aan gepercipieerde noden van de achterban. In het geval van RCC gaat het om religieuze behoeften. De voorzitters van CROV, ORI en URGB richten hun energie op het inlossen van sociale behoeften, zoals het wegwijzen maken in de samenleving. Bijvoorbeeld door het toeleiden naar officiële diensten of instellingen, of door het helpen met interpreteren van brieven, het betalen van facturen of informeren over onbekende gebruiken zoals 'bosklassen' voor de kinderen ... Deze organisaties doen dat zeer zelfstandig, zonder partnerschappen met lokale besturen of andere middenveldorganisaties, en werken voornamelijk vanuit de vrijwillige inzet en beperkte financiële inbreng van de voorzitters zelf. RCC heeft een aantal gezamenlijke projecten, maar die worden geïnitieerd door externe organisaties zoals bijvoorbeeld het wijkgezondheidscentrum. We stelden vast dat deze samenwerkingen niet altijd vlot verlopen, en dat RCC eerder op zichzelf lijkt te willen functioneren.

Op basis van de huidige werking situeren we ORI als dienstverlenende organisatie die het midden houdt tussen een onafhankelijk werking en een samenwerking met externe partners. Op het moment van het interview was ORI echter een doorstart aan het maken, en wou de voorzitter de werking verbreden met het oog op het verzekeren van inkomsten en aldus een onafhankelijker positie in te nemen ten opzichte van de overheid. De voorzitter van ORI gaf aan op zoek te zijn naar vrijwilligers die structureel willen deel uitmaken van het dagelijks bestuur, maar had op het moment van het interview nog geen initiatieven daartoe genomen. Indien succesvol, zouden we ORI elders kunnen plaatsen (zie stippellijn).

URGB werkt volgens de voorzitter voornamelijk als dienstverlener en nam ook al initiatieven om samen met stad Antwerpen en middenveldorganisaties bepaalde activiteiten op te zetten. De organisatie heeft ook als doelstelling om een brug te zijn tussen Roma en niet-Roma. We situeren URGB daarom in het kwadrant linksboven. Op basis van de activiteiten van Opre Roma, kunnen we besluiten dat de organisatie het midden houdt tussen activiteiten die een politieke en maatschappelijke impact moeten hebben en activiteiten die sociale en culturele noden bij de doelgroep inlossen. Die oriëntatie is voornamelijk toe te schrijven aan de gemengde bestuursploeg van de zelforganisatie en aan de invloed en voorwaarden van subsidiegevers als de Koning Boudewijnstichting waarop Opre Roma beroep kan doen. Hierop komen we later in dit rapport uitgebreider terug. Er wordt wel structureel samengewerkt met verschillende partners uit het sociale middenveld en met stad Gent zelf. Opre Roma is ook een gefedereerde organisatie.

Het is veelzeggend dat de meeste zelforganisaties zich eerder toeleggen op het cateren van sociale behoeften van de Romagemeenschappen. Het feit dat dit soort organisaties

opstaan om een zorgtaak en hulptaak op te nemen, toont immers aan dat daar voorlopig nog de meeste nood aan is. Het invullen van die bestaande sociale noden, primeert nog steeds op de mogelijkheid om mensen via zelforganisaties te verenigen rond activiteiten die cultuur en identiteit in stand houden. Aan de katalysator-kant van het activiteitencontinuüm vinden we het Roma Platform Gent (RPG). In dit platform hebben een aantal zelforganisaties en voorzitters zich verenigd om vanuit een gemeenschappelijke en sterkere positie én identiteit de politieke arena te betreden. De aanleiding daartoe was de keuze van het stadsbestuur om een beleid te ontwikkelen dat gericht is op alle Intra-Europese Migranten, en dus niet specifiek op Roma. De Romasleutelfiguren interpreteren dit niet alleen als een afwijzing van hun Roma-identiteit, maar zijn er bovendien van overtuigd dat de integratie van Roma gebaat is bij een specifiek Romabeleid. Door het bestaan en de werking van het platform dat werd opgericht met een duidelijke en expliciete politieke finaliteit, kunnen de voorzitters de werking van hun eigenlijke organisatie wegsturen van het politieke, en zich concentreren op religieuze, sociale, culturele activiteiten. De voorzitters streven hun politieke aspiraties wel na via samenwerking en constructief overleg met het lokaal bestuur. Daarom kunnen we RPG kaderen in het kwadrant rechtsboven.

Als dienstverleners laten de organisaties zich sturen door de noden en behoeften die zij percipiëren bij hun achterban; en die ze via hun werking proberen in te vullen. Zo wordt de werking van de organisatie rechtstreeks gevoed vanuit de achterban. Het is echter ook mogelijk dat het bestuur van een zelforganisatie activiteiten opzet die tegemoet komen aan eigen – bijvoorbeeld financiële – noden, of aan de verwachtingen van externe partners, zoals subsidiegevers, middenveldorganisaties en/of lokale besturen. We bekijken daarom de relatie tussen Romazelforganisaties, lokale besturen en middenveldorganisaties.

Zelforganisaties en de relatie met lokale besturen en middenveldorganisaties

Doorheen het onderzoek werd duidelijk dat de lokale besturen samenwerkingen met sleutelfiguren en Romazelforganisatie ambiëren met het oog op een vlottere sociale integratie van de Romagemeenschappen op hun grondgebied. De expliciete verwachting daarbij is dat Romazelforganisaties een ingang vormen tot een anders relatief gesloten en moeilijk te bereiken gemeenschap. De idee van de samenwerking langs de kant van de lokale besturen is dan ook meestal het opzetten van gezamenlijke projecten rond het belang van onderwijs of gezondheidszorg, die moeten leiden tot een vooruitgang van de integratie van de Romagemeenschappen.

Uit het onderzoek blijkt echter ook dat Romazelforganisaties waar een sterke sleutelfiguur aan het roer staat niet altijd kunnen of willen tegemoet komen aan de

verwachtingen van de lokale besturen. Bovendien kan het betrekken van deze sterke sleutelfiguren bij een politieke beleidsoefening over (de integratie van) deze gemeenschappen van waaruit de zelforganisaties ontstaan zijn voor extra uitdagingen zorgen.

Wanneer we de situatie in Gent bestuderen, stellen we vast dat het stadsbestuur opteerde voor een beleid dat gericht is op Intra-Europese Migranten (IEM), en niet voor een specifiek Romabeleid. De sleutelfiguren binnen de IEM-gemeenschappen werden betrokken om feedback te geven en tot een gedragen beleid te komen. Om de gemeenschap te organiseren en te informeren, worden IEM-zelforganisaties extra ondersteund door de stad, en toegeleid naar subsidies om hun werking te ondersteunen.

Toch ontstaan er conflicten in de politieke arena, die voornamelijk terug te brengen zijn tot problemen van erkenning. Op een eerste niveau bestaat er wrijving tussen de zelforganisaties en het lokaal bestuur omwille van de politieke keuze voor een IEM-beleid. Hiermee gaat het lokaal bestuur voorbij aan een specifieke gevoeligheid bij de Romasleutelfiguren, die zich in hun Roma-identiteit miskend voelen. Het onderliggende, meer structurele probleem, manifesteert zich door een *mismatch* tussen de verwachtingen over de rol van de Romazelforganisaties die betrokken worden in de politieke arena. De sleutelfiguren hebben de ambitie om ook op het politieke niveau bij te dragen aan het verbeteren van de maatschappelijke positie van hun achterban. Zij participeerden initieel met bepaalde verwachtingen over hun bijdrage en mogelijke impact aan de overlegmomenten met beleidsmakers, maar zien die niet ingelost. Uit de getuigenissen van de sleutelfiguren blijkt bovendien dat zij zich niet erkend voelen als gesprekspartner. Ze hebben het gevoel dat er niet geluisterd wordt naar hun voorstellen, en dat ze geen impact op het beleid kunnen uitoefenen. Maar ondertussen wordt er wel van hen verwacht dat ze via hun organisatie bijdragen tot de integratie van de Romagemeenschappen in Gent. Dat gebeurt impliciet tussen de regels door; maar ook expliciet wanneer zij door verschillende organisaties of instellingen gecontacteerd worden voor informatie of samenwerking. Dit veroorzaakt frustratie of een zekere moeheid bij de sleutelfiguren. Vanuit de resultaten die ze boeken via hun werking voelen zij zich immers gesterkt in hun ambitie en potentieel om ook politiek te kunnen wegen. Zeker de organisaties wiens werking eruit bestaat om ondersteunende diensten te verlenen aan individuele Roma of Romafamilies, zien dat zij een impact kunnen hebben op de noden van deze mensen. Die resultaten zijn echter niet altijd even zichtbaar voor beleidsmakers.

Deze frustratie, in combinatie met de verwachtingen van verschillende partners en de eigen ambitie en nood om zich verder te bewijzen bij de achterban, kan verschillende gevolgen hebben. In het geval van ORI zagen we hoe dit kan leiden tot een zeker

afschermen van de invloed van de beleidsmakers. In het geval van Opre Roma zien we dat het aanbod van activiteiten uitbreidt, mede onder impuls van de verworven externe gelden. Naast een verbreding van de initiële *core business* van de organisatie, het culturele aspect van de Roma identiteit, naar activiteiten rond bijvoorbeeld sport of onderwijs; stellen we vast dat de medewerkers van de organisatie omwille van die verbreding naar de grenzen van hun engagement gedreven worden. Bovendien bestaat het risico dat de organisaties op die manier het *ownership* van hun activiteiten verliezen. Om de werking verder te zetten, is een zekere mate van verdere professionalisering via structurele ondersteuning nodig. In Gent wordt de kennis die bij twee sleutelfiguren zit gevaloriseerd en binnengehaald door ze te engageren in overheidsdiensten (VDAB en Project Buurtstewards).

Ook in Sint-Niklaas stelden we vast dat de eerste ambitie van het RCC, religieuze beleving, niet meteen in de lijn ligt met wat het lokaal bestuur en andere externe partners graag zou zien gebeuren (activiteiten rond onderwijs, gezondheidszorg... worden nagestreefd met wisselend succes). De organisatie heeft er zich ook wat afgeschermd om haar eigen werking te kunnen ontplooiën, en bekostigt de werking onafhankelijk, op basis van lidgelden. De sleutelfiguur in Sint-Niklaas is wel betrokken in een projectstuurgroep en op het overleg rond de buurtstewards. Ook hier leeft frustratie omdat er veel verwacht wordt, maar weinig *return on investment* is voor de vrijwilliger. De stad Sint-Niklaas respecteert de andere doelstellingen van het RCC en werkt zelf aan een aanbod van activiteiten voor Roma via de buurtstewards. Indien dit succesvol uitdraait, zullen de stadsdiensten ook minder aangewezen zijn op de sleutelfiguur en van onderuit met de Romagemeenschappen kunnen werken.

De case van Antwerpen toont aan dat lokale besturen waakzaam moeten zijn over de personen waarmee ze in zee gaan. De samenwerking met URGB illustreert hoe lokale besturen omwille van een gebrek aan toegang tot de Romagemeenschap geneigd zouden kunnen zijn om een samenwerking op te starten met personen die zichzelf presenteren als sleutelfiguur, maar niet altijd kunnen bieden wat het lokaal bestuur van hen verwacht; namelijk een middel om toegang te krijgen tot en impact te creëren op een gemeenschap. Dit kan leiden tot het verzuren van de relaties tussen beide partijen en uiteindelijk tot het verlies en figuurlijk verbranden van een partner die, mits een andere aanpak, toch nog nuttig zou kunnen zijn in het integratieverhaal.

We stellen dus vast dat de theorie over de werking van zelforganisaties bevestigd wordt: in de eerste plaats cateren Romazelforganisaties bepaalde noden van hun achterban, en werken op die manier complementair aan de overheid. Zij onderhandelen echter ook voortdurend met die overheid, en betreden de politieke arena om over de positie van hun gemeenschap in de samenleving te kunnen onderhandelen. Indien nodig passen ze hun

werking aan om hun ambities kracht bij te zetten. Dat kan structureel, door de oprichting van een soort koepelorganisatie als RPG, met een uitgesproken politieke agenda. De case van Opre Roma in Gent toonde echter ook aan hoe de visie van Stad Gent ook de inhoudelijke werking en de activiteiten van de zelforganisatie kan bijsturen. De perceptie kan immers zijn dat het politieke gewicht van de zelforganisaties kan verhogen wanneer die organisaties meer inzetten op het creëren van zichtbaarheid in de publieke ruimte, en aantonen dat ze een grote achterban kunnen mobiliseren. Ook een tegenreactie is mogelijk, waarbij teruggeplooid wordt op de eigen initiële ambities, zoals bijvoorbeeld het RCC in Sint-Niklaas.

Het onderzoek maakte eveneens duidelijk dat de meeste Romazelforganisaties in de eerste plaats op zoek zijn naar financiële en logistieke ondersteuning vanuit het lokaal bestuur. Voor velen is het kunnen beschikken over werkmiddelen en een eigen ontmoetingsruimte die kan dienen om mensen te ontvangen en activiteiten te organiseren een voorwaarde om tot een degelijke werking te kunnen uitgroeien. Hier botst de volgorde van bewerkingen die de Romazelforganisaties hanteert met die van de lokale besturen. Vanuit het perspectief van die laatsten kan een organisatie pas structureel ondersteund worden wanneer zij blijk geeft van een zekere mate van professionaliteit en van een zekere impact op een ledengemeenschap. Voor de bevroegde sleutelfiguren is het hebben van structurele ondersteuning echter een voorwaarde om dit te kunnen bereiken.

Daarnaast geven de sleutelfiguren ook aan dat de lokale besturen warm en koud blazen wanneer het gaat over de participatie van Roma aan het lokale beleid. Zo worden zij regelmatig, maar steeds op vrijwillige basis, geraadpleegd omwille van hun expertise en positie, en betrokken bij overlegmomenten over bijvoorbeeld de positie van Roma in het onderwijs. Maar het gevoel leeft zeer sterk dat hun input daarbij nog te weinig gevaloriseerd en geïmplementeerd wordt. Dit zorgt voor een zekere mate van frustratie die terug te brengen is tot onduidelijkheid over hun rol als sleutelfiguur enerzijds, maar niet als 'vertegenwoordiger van de gemeenschap' in de ogen van beleidsmakers anderzijds; en over het vanzelfsprekend vrijwillige engagement dat verwacht wordt vanuit lokale besturen en lokale middenveldorganisaties.

Om negatieve ervaringen door de samenwerking met Romazelforganisaties in opstart te vermijden, waardoor beide partijen op het einde van de rit nog verder van elkaar af komen te staan, is het aangewezen op voorhand stil te staan bij het profiel van de mensen waarmee men wil samenwerken, en bij de koers die men als een gevolg van die inschatting wil varen. Zo kan het mislukt experiment om in Antwerpen te werken via Romazelforganisaties op minstens drie manieren gelezen worden. De eerste verklaring is dat de voorzitter maar een beperkt, eenzijdig en individueel gestuurd netwerk in de

Romageenschap heeft, en dus niet de brede Romageenschap en niet-Roma kon mobiliseren. Om dit te vermijden zouden de lokale besturen een vooronderzoek kunnen doen, waarbij de werking van de organisatie van naderbij bekeken wordt alvorens activiteiten worden georganiseerd en betaald. De andere twee verklaringen hebben te maken met het profiel van de aanwezige Roma: organisatie is mogelijks zelf organisatorisch te zwak, te klein of mankeert de nodige financiële en structurele middelen om een activiteit uit te werken en te promoten. Er wordt immers een bepaalde professionaliteit verwacht met betrekking tot het aanvragen en organiseren van en (financieel) rapporteren over activiteiten. Ofwel speelden de georganiseerde activiteiten te weinig in op de noden en behoeften van de achterban, waardoor geen meerwaarde gevonden werd in het bijwonen ervan.

Indien het lokaal bestuur, na vooronderzoek, gelooft in het potentieel van de sleutelfiguur, kan beslist worden om deze persoon zeer goed te omkaderen en te begeleiden. Dit is echter een beleidskeuze die relatief duur is omwille van de één-op-één coaching en pas op langere termijn zal lonen. Verder is het belangrijk om bij de opstart en uitbouw van de werking rekening te houden met de noden en behoeften die leven bij de doelgroep, die niet noodzakelijk dezelfde ambities koesteren op korte termijn als het lokaal bestuur. Indien het lokaal bestuur deze voorstudie niet maakt, of niet wenst te investeren in langere termijn begeleiding van de sleutelfiguur of in de organisatie van activiteiten die vanuit hun oogpunt niet onmiddellijk impact hebben op de integratie van de doelgroep; lijkt het niet aangewezen om een samenwerking op te starten.

In dat geval moet nagedacht worden over een alternatieve toegang tot de gemeenschap. In Antwerpen is men recent van start gegaan met een experiment waarbij de stad zelf mensen samenbrengt op wijkniveau via de school en de buurtstewards, en hen van onderuit activeert en laat participeren aan de samenleving. Op die manier kan de stad ook op het spoor komen van (potentieel) sterke figuren die anders onder de radar van de stadsdiensten zouden blijven. Hierbij merken we wel op dat ook dit een intensief traject kan worden dat pas op langere termijn resultaten oplevert.

Deze alternatieve manier om aan inspraak, participatie en integratie van en voor Roma te werken is ook aangewezen in gebieden waar het profiel van de aanwezige gemeenschappen erg zwak is, zoals bijvoorbeeld ook in Temse. We werden er tijdens het onderzoek op gewezen dat sleutelfiguren enkel maar kunnen overgaan tot de oprichting en uitbouw van een zelforganisatie wanneer hun persoonlijke primaire behoeften ingevuld zijn. In locaties waar de omvang van de aanwezige Romagroepen eerder beperkt is, en deze mensen in of dichtbij een situatie van kansarmoede verkeren, zal de gemeenschap zich niet zelf organiseren en neemt het lokaal bestuur beter zelf initiatief.

Zelforganisaties als partners in een integratieverhaal

Tot slot bekijken we de rol die Romazelforganisaties kunnen spelen als partner bij de integratie van Romagemeenschappen in de samenleving. We benaderden dit theoretisch via de concepten *bonding*, *bridging* en *linking social capital*: Romazelforganisaties organiseren hun achterban en maken ze sterker door netwerken uit te bouwen waarop beroep kan gedaan worden door de leden. Afhankelijk van de organisatie ontstaan en versterken die banden en netwerken tussen de eigen leden (*bonding*), dan wel tussen verschillende groepen in de samenleving (*bridging*) of tussen de zelforganisatie en beleidsmakers (*linking*). Het overbruggende en linkende sociaal kapitaal kan zich bij Romaorganisaties ontwikkelen onder druk van een politieke opportuniteitsstructuur waardoor lokale besturen actief proberen aanspreekpunten te vinden en Romasleutelfiguren opzoeken met het oog op het aanpakken van de integratie van de aanwezige Roma.

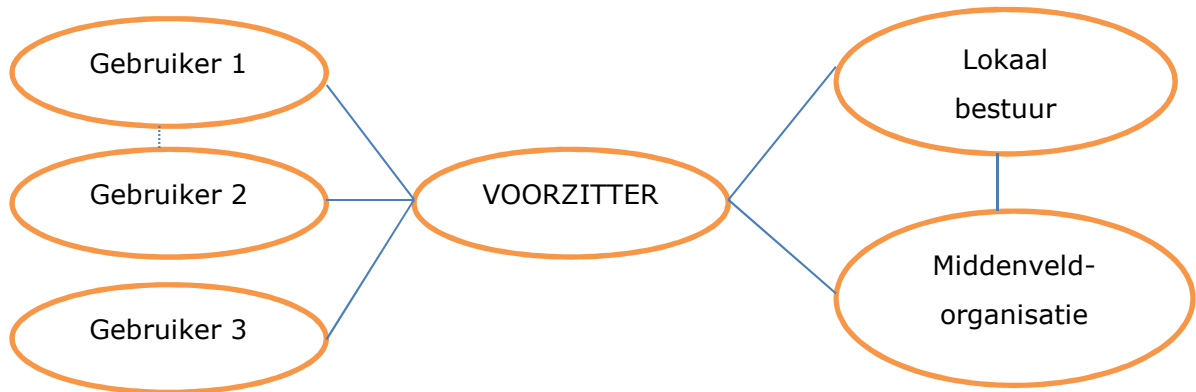
Hieronder visualiseren we daarom de netwerken van URGB, Opre Roma, ORI, CROV en RCC. Daarbij brengen we de inzichten over de rol van de voorzitter, het dagelijks bestuur, de achterban en de externe partners (middenveldorganisaties en lokaal bestuur) samen. Gezien RPG een platform waar Opre Roma, ORI en CROV deel van uitmaken, zal RPG opgenomen worden in de netwerkvoorstellingen van de desbetreffende organisaties.

We willen expliciet benadrukken dat het hierbij gaat om vereenvoudigde weergaven waarbij de netwerken en de processen van *bonding*, *bridging* en *linking* binnenin de organisatie in grote lijnen worden weergegeven. Het gaat hierbij dus niet om een classificatie van de algemene werking en activiteiten van de organisatie, maar om de interne netwerken en de rol van bepaalde figuren en groepen die bij de organisatie betrokken zijn.

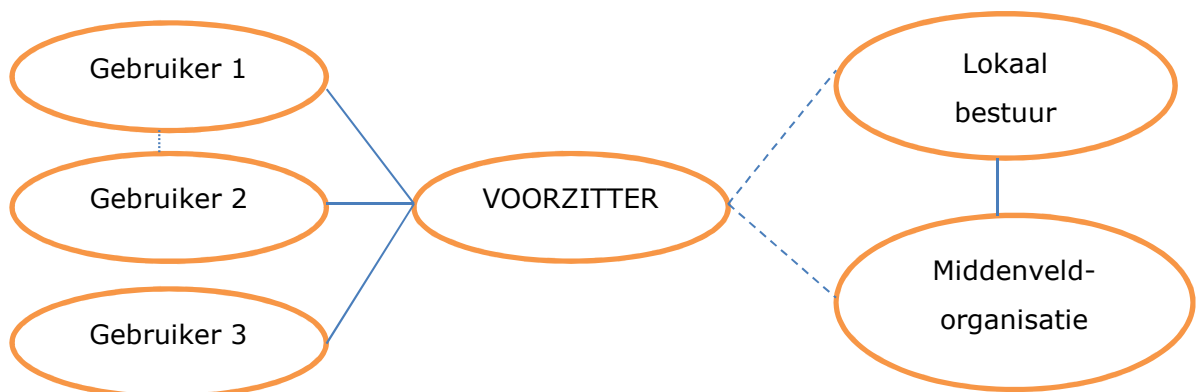
Vanuit het perspectief van de achterban zien de netwerken van URGB en van ORI er ongeveer gelijkaardig uit. De voorzitter biedt individuele dienstverlening op maat aan gebruikers die in het kader van de organisatie niet met elkaar in contact komen. Mogelijks zijn ze wel verbonden via een ander netwerk (bijvoorbeeld Gebruikers 1 en 2) buiten de context van ORI of URGB, maar daarover hebben we geen informatie. De voorzitter is de spil van de werking, en gebruikt zijn kennis van de taal van de ontvangende samenleving, zijn expertise van procedures en structuren en zijn netwerk om de mensen te helpen en indien nodig door te verwijzen. Hij overspant daardoor de structurele gaten in het netwerken van de Roma die geholpen worden. Via zijn activiteiten draagt zelforganisatie draagt niet bij aan processen van *bonding*, maar faciliteert via de figuur van de voorzitter-makelaar wel *linking* processen. URGB zoekt specifiek de samenwerking op met externe partners, terwijl ORI eerder de onafhankelijke

koers wil varen. Vanuit de achterban-zijde zien de netwerken van de organisaties er dus grotendeels gelijk uit. Het verschil tussen beide organisaties is te situeren op de positie die wordt ingenomen ten opzichte van lokale besturen en middenveldorganisaties.

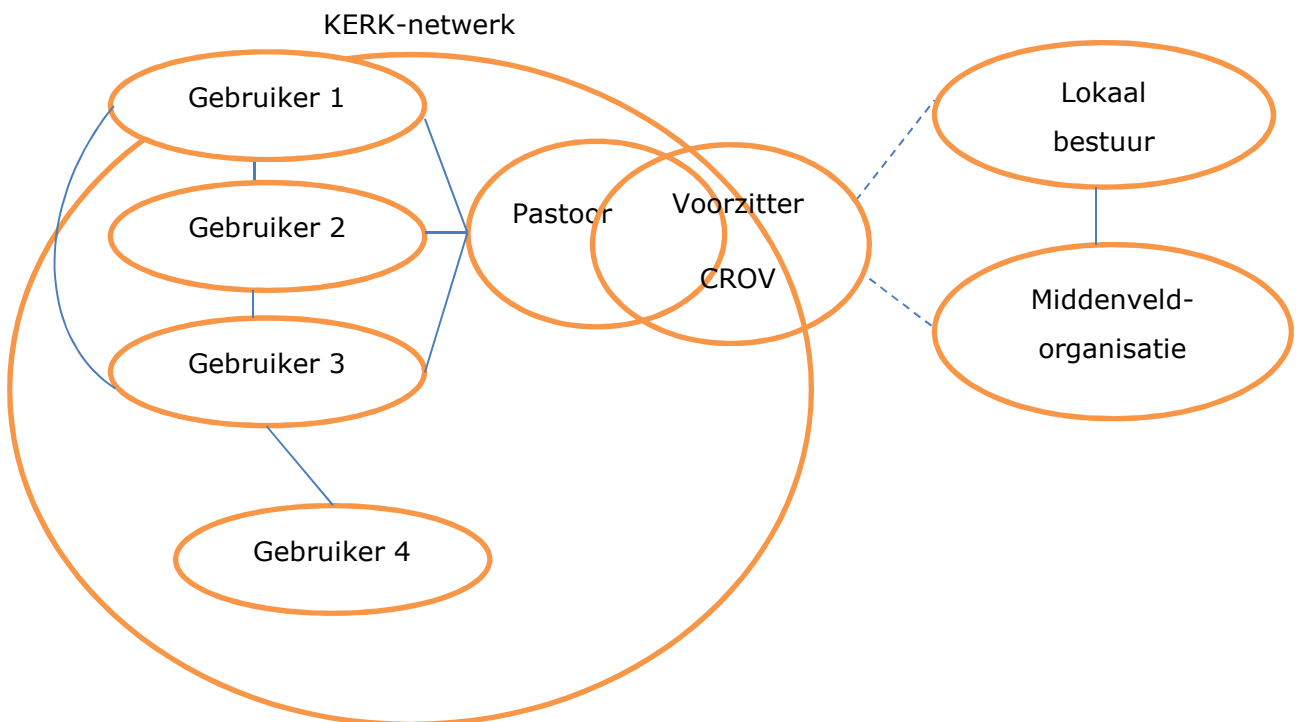

Figuur 2. Het netwerk van URGB

Figuur 3. Het netwerk van ORI

Het netwerk van CROV kan als volgt gevisualiseerd worden:

Figuur 4. Het netwerk van CROV

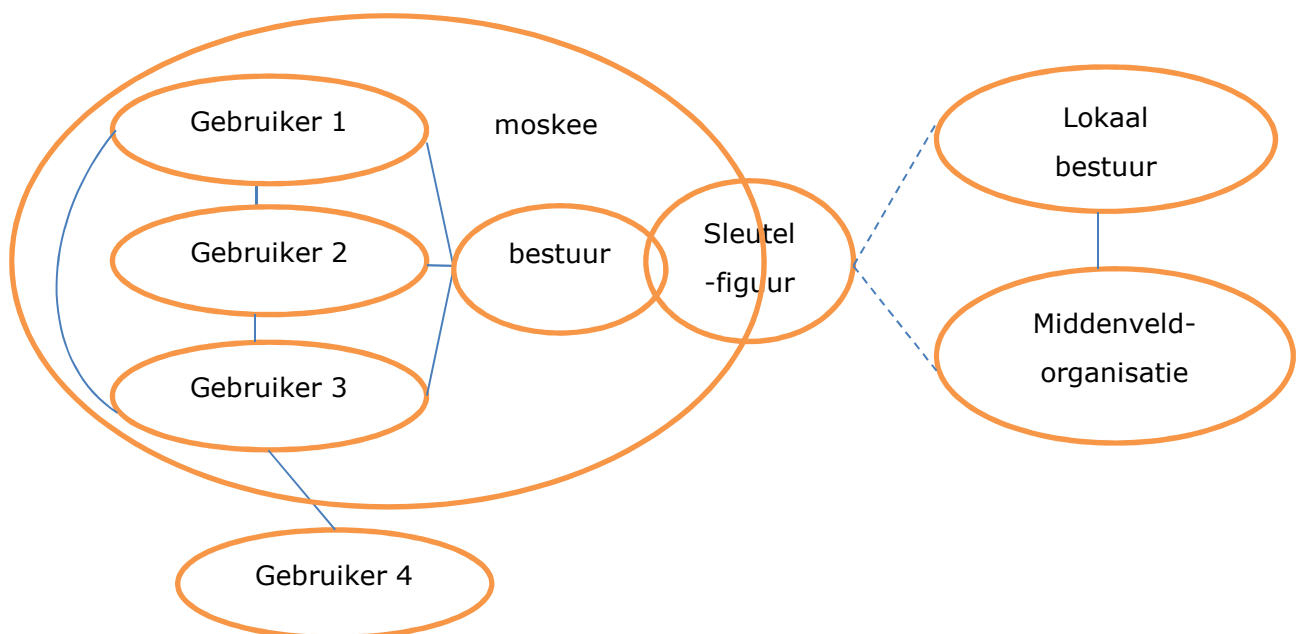
Op het niveau van de organisatie ziet het netwerk van CROV er hetzelfde uit als ORI of URGB. Via de eigen activiteiten draagt CROV immers weinig bij tot het *bonding social capital* van de leden. Gebruikers 1, 2 en 3 maken, net zoals de voorzitter van CROV, deel uit van het netwerk van de kerk waar de voorzitter van CROV pastoor is. In dat netwerk kunnen processen van *bonding* gefaciliteerd worden. De gebruikers 1, 2 en 3 zijn daarom onderling verbonden, in tegenstelling tot het model bij ORI en URGB.

We stelden vast dat het vanuit de kerkorganisatie moeilijker blijkt om banden op te bouwen met andere middenveldorganisaties en lokale besturen. Voor doorverwijzingen en/of samenwerkingen blijft de voorzitter daarbij dus aangewezen op zijn eigen netwerk. De oprichting van een zelforganisatie kan hier een oplossing bieden. Via zijn rol als voorzitter van de Romazelforganisatie CROV, vergemakkelijkt immers de toegang tot de politieke arena en kan hij processen van *linking* opstarten. Indien hij dat zou willen, kunnen ook de samenwerkingen met andere middenveldorganisaties opgestart worden. Op het moment van het interview, waren die echter nog niet geïnstalleerd. Gebruiker 4 is een Roma met een religieuze of sociale nood, die zijn band met Gebruiker 3 toegeleid kan worden naar respectievelijk het kerknetwerk of CROV.

Het samenvallend netwerk van de moskee en RCC is vergelijkbaar met het netwerk van CROV en de netwerk van de kerk waarin de voorzitter van CROV pastoor is. De netwerktekeningen zien er daarom gelijkaardig uit. Toch is de werking van de beide

organisaties, en hun relatie met externe partners, verschillend. Die verschillen hebben vermoedelijk te maken met de redenen voor de oprichting ervan. De voorzitter van CROV kon reeds werken vanuit een eerder geïnstitutionaliseerd kader, namelijk dat van de kerk, en had daar ook de nodige logistieke voorzieningen om in de religieuze en sociale noden van zijn gemeenschap te voorzien. De toegevoegde waarden van CROV is dat langs die weg actief de toegang tot de politieke arena gevonden wordt. In het geval van Sint-Niklaas echter, was die institutionele en logistieke voorziening er niet. De oprichting van het RCC was dus een manier om, via het vereniging van mensen, te voorzien in de religieuze en logistieke noden van de gemeenschap. Anders dan bij CROV, was de politieke participatie geen prioritair doel.

Het netwerk van RCC kan als volgt gevisualiseerd worden:

Figuur 5. Het netwerk van RCC

Het RCC wordt gekenmerkt door sterke processen van *bonding*, die gestoeld zijn op een gedeelde etnisch-familiale en religieuze identiteit. De organisatie probeert de eigen werking te financieren, en kent een etnisch homogene bestuursploeg. De *linking* processen en contacten met het lokaal bestuur of externe partners uit het middenveld blijven beperkt en verlopen bijna hoofdzakelijk (maar niet allen) via de sleutelfiguur, die als makelaar optreedt en kan controleren welke informatie en samenwerkingen er uitgewisseld en opgestart worden. Op die manier behoudt de sleutelfiguur ook een machtspositie binnen het bestuur van RCC. De banden met externe partners worden

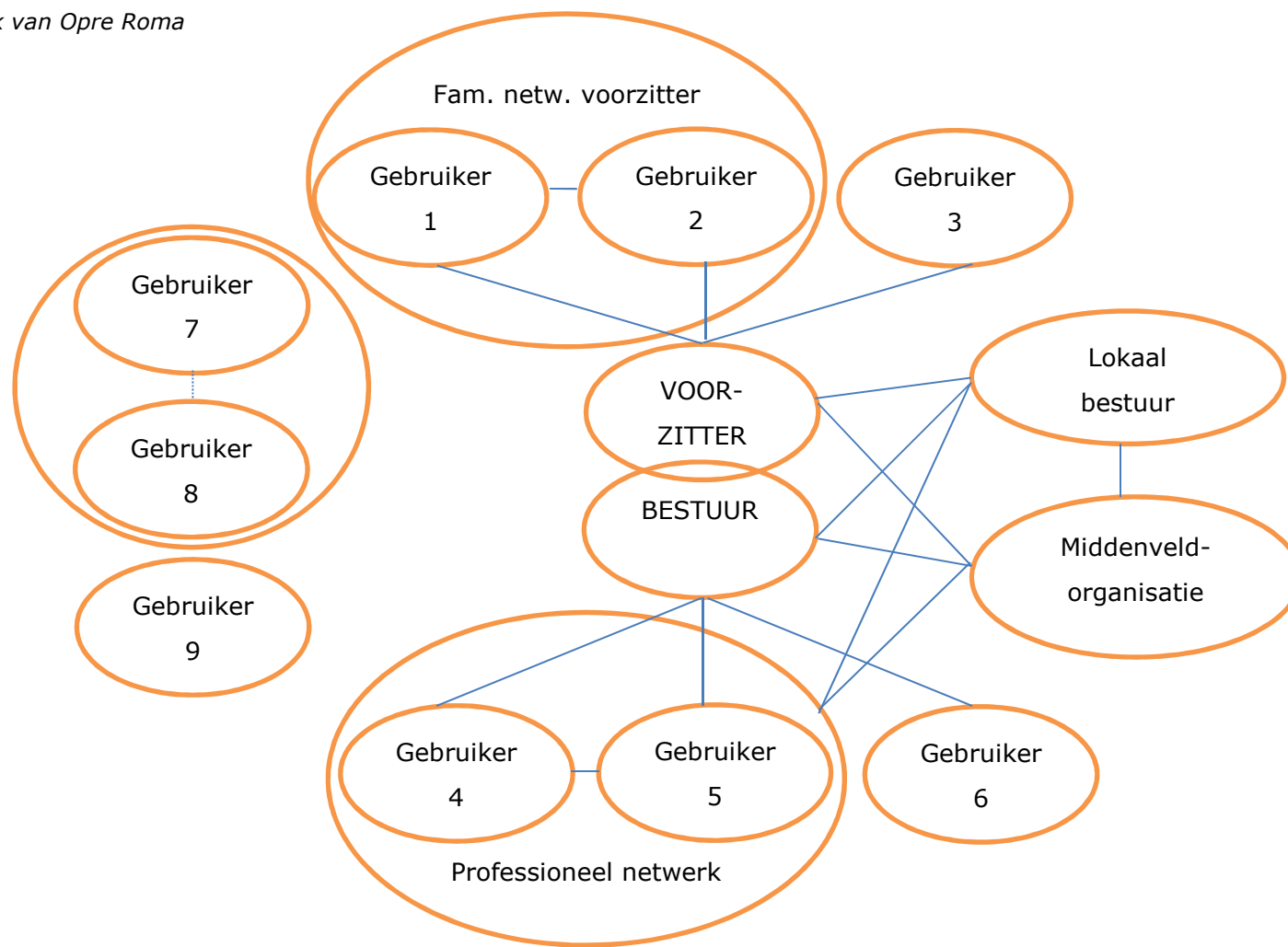
warm gehouden, maar niet actief uitgebouwd. Op basis van informatie van een medewerker van een middenveldorganisatie weten we echter dat de sleutelfiguur ook persoonlijke ambities heeft, en de contacten met lokaal bestuur en middenveldorganisaties niet altijd in functie van zijn betrokkenheid bij de zelforganisatie aanwendt. Daarom positioneren we de sleutelfiguur deels buiten de netwerkcirkel van de moskee.

De netwerktekening van Opre Roma is ingewikkelder. Dit onderzoek wees immers uit dat Opre Roma een zeer brede werking ontplooit onder impuls van de diverse samenstelling van de bestuursploeg. Hierdoor bezit Opre Roma als geheel niet alleen verschillende vormen van expertise die nuttig zijn bij het aanvragen van subsidies, of voor het uitwerken van activiteiten die gericht zijn op verschillende doelpublieken; maar kunnen zij ook terugvallen op verschillende hulpbronnen uit het netwerk van het bestuur.

Gebruikers 1, 2 en 3 zijn Roma. Zij maken gebruik van de activiteiten van Opre Roma als individu, of als lid van het familiale netwerk van de voorzitter. Hier situeren we de processen van *bonding*, waarbij het vertrouwen tussen de verschillende gebruikers sterker wordt via de organisatie. Een voorbeeld hiervan zijn bijvoorbeeld de jongeren in de zaalvoetbalclub. Gebruikers 4, 5 en 6 zijn onderdeel van het netwerk van de bestuursleden. Zij participeren bijvoorbeeld aan activiteiten zoals het debat over Roma in Vlaanderen, dat de organisatie organiseerde op de *Opre Roma-dag*. Gebruikers 4 en 5 zijn hieronder onderling verbonden, omdat zij deel uitmaken van hetzelfde professioneel netwerk van een bestuurslid, bijvoorbeeld een school met een hoge concentratie Romaleerlingen. Dit netwerk onderhoudt reeds contacten met het lokaal bestuur en middenveldorganisaties en bredere samenleving, en kunnen de samenwerking tussen deze externe partners en Opre Roma faciliteren. Hier situeren we de processen van *bridging* en *linking*. Gebruiker 6 is bijvoorbeeld een kennis van een bestuurslid, die deelneemt aan, bijvoorbeeld, een kookworkshop met Roma. Gebruikers 7, 8 en 9 zijn niet verbonden met Opre Roma via het netwerk van de voorzitter noch via het netwerk van een bestuurslid. Gebruikers 7 en 8 zijn bijvoorbeeld buurtbewoners, die gebruik maken van de gratis muzieklessen voor hun kinderen. Zij zijn mogelijks onderling verbonden via andere netwerken op het wijkniveau. Gebruiker 9 is een geïnteresseerde Gentenaar die helemaal los staat van de (netwerken van) de organisatie.

Het netwerk van Opre Roma kan daarom als volgt gevisualiseerd worden:

Figuur 6. Het netwerk van Opre Roma

Tot slot

Romazelforganisaties kunnen dus gezien worden als partner van lokale besturen in het integratieverhaal, vermits zij – elk vanuit hun eigen specifieke profiel – de opbouw en/of overdracht van een of meerdere vormen van sociaal kapitaal (*bonding*, *bridging* en/of *linking*) faciliteren. Dat profiel wordt mee bepaald door onder andere de voorzitter, het bestuur, de achterban en de activiteiten die de organisatie kenmerken.

In dit onderzoek stelden we de belangrijke positie en rol van de verschillende voorzitters vast. Deze mensen beschikken vaak over een betere kennis van de gangbare procedures en structuren in de ontvangende samenleving, spreken de taal van die samenleving beter en hebben een uitgebreider horizontaal en verticaal netwerk dan de andere leden van de gemeenschap. Dat maakt dat zij als sleutelfiguur kunnen optreden, en ook zo benaderd worden door mensen uit de eigen gemeenschap maar ook door beleidsmakers en middenveldorganisaties. We stelden hierbij vast dat er een zekere mate van frustratie leeft bij deze sleutelfiguren, van wie enerzijds een groot vrijwillig engagement verwacht wordt om als raadgever voor het lokale beleid op te treden; maar die door diezelfde lokale besturen niet altijd als vertegenwoordigers van een gemeenschap benaderd en gevaloriseerd worden. Bovendien leven er tussen de voorzitters en de lokale besturen ook vaak andere verwachtingen over de voorwaarden voor structurele en logistieke ondersteuning voor organisaties vanuit de lokale besturen of organisaties. Daarnaast kunnen de sleutelfiguren omwille van hun positie optreden als makelaar of *broker* tussen de eigen ledengemeenschap en de lokale besturen en/of middenveldorganisaties. De politieke opportuniteitsstructuur kan er tevens ook voor zorgen dat, gezien de actuele politieke relevantie van het thema 'Integratie van MOE(Roma)', Romazelforganisaties als een snelweg kunnen dienen om een toegang te krijgen tot de politieke arena. Dit maakt het relatief makkelijk voor bepaalde figuren om zich via de oprichting van een zelforganisatie op te werpen als sleutelfiguur en politieke gesprekspartner; of om via de oprichting van een zelforganisatie voor reeds bestaande (bv. religieuze) netwerken diezelfde politieke toegang te faciliteren.

Het onderzoek toonde ook aan dat sommige Romazelforganisaties enkel actief blijven dankzij de inzet van de voorzitter. Dit soort *eenpersoonsorganisaties* is vaak gericht op individuele dienstverlening op maat; waarbij de voorzitter zijn kennis van en zijn netwerk in de ontvangende samenleving uitspeelt als antwoord op individuele hulpvragen. Het bestaan van dit soort Romazelforganisaties is nuttig als toeleider naar officiële diensten en instellingen; maar toont tegelijkertijd aan dat deze diensten er nog niet in geslaagd zijn zelfstandig deze doelgroep te bereiken. In een ander geval stelden we vast hoe de aanwezigheid van een etnisch homogeen bestuur processen van groepsvorming (*bonding*) versterkt; en de activiteiten van de zelforganisatie sterk tegemoet komen aan

de collectieve behoeften van de ledengemeenschap. Hier stelden we een spanning vast tussen de prioriteiten die het lokaal bestuur en de middenveldorganisaties stellen in hun vraag om samenwerking met de Romazelforganisatie, en de noden waaraan het bestuur zelf wil voldoen.

In nog een andere Romazelforganisatie wordt het bestuur gekenmerkt door etnische diversiteit. Dit zorgt ervoor dat het bestuur beroep kan doen op een zeer brede interne expertise en een bijbehorend breed horizontaal en verticaal netwerk. De activiteiten van deze organisatie houden dan ook het midden tussen het inspelen op de behoeften van de achterban en de noden van de ontvangende samenleving – die bijvoorbeeld via subsidiereglementen doordringen. Het brede aanbod van de organisatie zorgt hierbij wel voor een zwaardere belasting op het bestuur en op de nood aan structurele ondersteuning die de nodige professionalisering kan faciliteren.

Naast de individuele dienstverlening op maat (voornamelijk door de *eenpersoonsorganisaties*) en het inlossen van de collectieve behoeften van een etnisch homogene ledengemeenschap (*bonding*), kunnen Romazelforganisaties zich dus ook richten op een gemengd doelpubliek van Roma en niet-Roma. De processen van *bridging* zijn het sterkst aanwezig in werkingen van deze laatste soort organisaties.

Tot slot categoriseerden we de werkingen en netwerken van de verschillende Romazelforganisaties. Het afzetten van de werking van de organisaties in het assenstelsel DOENER/KATALYSATOR en PARTNER/SOCIAAL ONDERNEMER maakt het mogelijk om op basis van de werking, het profiel van de organisaties en hun plaats in het assenstelsel de potentiële opbouw en uitwisseling van sociaal kapitaal in te schatten. De netwerktekeningen visualiseren de interne processen en linken tussen organisaties en personen waarlangs dat sociaal kapitaal ontwikkeld en uitgewisseld, dan wel gecontroleerd, wordt. Beide grafische weergaven zijn onvermijdelijk simplificaties van de werkelijkheid, en 'bevrozen' de werking van de organisatie. Deze afbeeldingen moeten dan ook benaderd worden als 'foto's' van de situatie op het moment van het onderzoek, die de werkingen en netwerken van de zelforganisaties ietwat versimpeld weergeven; maar ze daarom ook overzichtelijker en be-grijpbaar maakt. De categorisering van de Romazelforganisaties volgens het assenstelsel en op basis van hun netwerken geeft immers een eerste beeld over de focus die de organisaties in hun werking leggen, over de positie die ze innemen op het sociale middenveld en ten opzichte van de overheid, en over het potentieel sociaal kapitaal dat Romazelforganisaties binnen in hun werking of via hun netwerken kunnen ontginnen en faciliteren. Deze informatie kan aan lokale overheden en middenveldorganisaties, alsook voor de Romazelforganisaties zelf, een meer geïnformeerd beeld geven over het groeipotentieel en de noden en verwachtingen die er aan beide kanten bestaan. Het is belangrijk dat de verschillende betrokken partijen

over dit soort informatie beschikken, in plaats van eerder blind met elkaar in zee te gaan. Zo kunnen conflicterende of onmogelijke wederzijdse verwachtingen worden vermeden. Zo kan het dat een zelforganisatie wiens werking voornamelijk gericht is op het aanbieden van diensten aan de achterban niet altijd de meest geschikte partner is voor een lokale overheid, wanneer deze overheid niet wil of kan investeren in logistieke en financiële ondersteuning van deze dienstverlening door de zelforganisatie.

Er zijn dus potentiële valkuilen bij het uitbouwen van een samenwerking met een Romazelforganisatie met het doel om de sociale (cf. het opzetten van activiteiten om Roma en niet-Roma bij elkaar te brengen) en politieke integratie (cf. participatie in beleidsvorming) van de aanwezige Romagemeenschap te bevorderen. Zo kan het bijvoorbeeld de legitimering van de Romazelforganisatie binnen de eigen achterban onder druk zetten aangezien, in dit voorbeeld, deze legitimering voornamelijk wordt opgebouwd via de dienstverlening. Door de werking van een organisatie weg te sturen van dit doel, of net op dit punt niet te ondersteunen, ondermijnt men de positie van de zelforganisatie en de betrokken sleutelfiguren. Bovendien betekent het niet dat een organisatie die wel een achterban kan mobiliseren door bepaalde noden van deze achterban te cateren niet automatisch dat het deze achterban ook kan mobiliseren voor activiteiten ter bevordering van sociale en politieke integratie. Bovendien is het voor de Romazelforganisaties gezien hun schaarse middelen (financieel als human resources) niet altijd mogelijk om zowel op de rol van dienstverlening als katalysator in te zetten. Verder kan het opnemen van een rol in het faciliteren van de sociale en politieke integratie het vertrouwen van de achterban in de zelforganisatie en/of voorzitter ondermijnen als bijvoorbeeld de samenwerking met de zelforganisatie gebruikt wordt om restrictief beleid te voeren of de achterban het gevoel krijgt de zelforganisatie en/of voorzitter niet in staat blijken om hun belangen op politiek niveau voldoende te behartigen.

Gezien het dynamische karakter en de verscheidenheid van de werkingen en netwerken van zelforganisaties is het niet makkelijk om een blauwdruk op te stellen voor een succesvolle samenwerking tussen Romazelforganisaties, lokale overheden en middenveldactoren. Dit was ook niet het opzet van dit onderzoek. Niettemin zal de informatie die dit onderzoek naar voren gebracht heeft verder worden verwerkt in een praktische tool (cf. beslissingsmatrix) voor lokale besturen die met de aanwezige Romagemeenschappen willen werken en hiervoor rekenen op Romasleutelfiguren en hun organisaties. Die tool wordt verwacht in het voorjaar van 2014, en zal aangeboden worden via de website www.steunpuntieni.be.

BIBLIOGRAFIE

- ALBUQUERQUE, R., FERREIRA, L. en VIEGAS, T. (2000), *O Fenómeno Associativo em Contexto Migratório Duas Decadas de Associativismo de Imigrantes em Portugal*. Oeiras: Celta.
- BAUBÖCK, R. (1996b), Social and cultural integration in a civil society, in BAUBÖCK, R., HELLER A. and ZOLBERG, A. (eds.), *The Challenge of Diversity: Integration and Pluralism in Societies of Immigration*, 67-132, Aldershot: Avebury.
- BOURDIEU, P. (1986), The forms of capital, in Richardson, J. (ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education*, 241-258, New York: Greenwood.
- BOURDIEU, P. (1992), vertaling: PELS D., HOFSTEDE R., *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam: Van Gennep.
- BOURDIEU, P. en WACQUANT, L. (1992), *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- BOURGEOIS, G. (2011), Vlaams actieplan MOE(Roma)-migranten 2012. *Online document*, s.l.
- BRETON, R. (1964), Institutional completeness of ethnic communities, *American Journal of Sociology*, 70: 193-205.
- BURT, R. (2002), Bridge decay, *Social Networks*, 24(4): 333-363.
- COLEMAN, J. (1990), *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Belknap Press.
- FENNEMA, M. en TILLIE, J. (2001), Civic community, political participation and political trust of ethnic groups, *Connections*, 24(1): 26-41.
- FUCHS, C. (2003), Some Implications of Pierre Bourdieu's Works for a Theory of Social Self-Organization, *European Journal of Social Theory*, 6(4): 387-408.
- GEDDES, A. (2000), *Immigration and European Integration. Towards Fortress Europe?* Manchester: Manchester University Press.
- GRANOVETTER, M. (1983), The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited, *Sociological Theory*, 1:201-233.
- GRANOVETTER, M. (1973), The Strength of Weak Ties, *American Journal of Sociology*, 6:1360-1380.
- HAWKINS, R. en MAURER, K (2009), Bonding, Briding and Linking: How Social Capital Operated in New Orleans following Hurricane Katrina, *British Journal of Social Work*, 40: 1777-1793.
- HEATH, A. en YU, S. (2005), Explaining ethnic minority disadvantage, in HEATH, A., ERMISH, J en GALLIE, D. (eds.), *Understanding social change*, 187-224, Oxford: Oxford University Press.
- HOOGHE, M. (2005), Ethnic Organisations and Social movement Theory: The Political opportunity Structure for Ethnic mobilization in Flanders, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(5): 975-990.
- HORTA, A. en MALHEIROS, J. (2006), Social capital and migrants' political integration: The case study of Capeverdean associations in the greater Lisbon area, *Finisterra*, XLI(81): 143-170.
- IRELAND, P. (1994), *The Policy Challenge of Ethnic Diversity: Immigrant Politics in France and Switzerland*. Cambridge: Harvard University Press.

- JACOBS, D., PHALET, K en SWYNGEDOUW, M. (2002), Social capital and political participation among ethnic minority groups in Brussels. A test of the civic community argument of Fennema and Tillie. Turin: Paper gepresenteerd op de *ECPR Joint Session of Workshops: Political Participation of Immigrants and their Descendants in Post-War Western Europe*, 22-17 maart 2002.
- JACOBS, D. en TILLIE, J. (2004), Introduction: Social Capital and Political Integration of Migrants *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(3): 419-427.
- JENKINS, C. en KLANDERMANS, B. (1995), Introduction, in JENKINS, C. en KLANDERMANS, B. (eds.), *The Politics of Social Protest: Comparative Perspectives on States and Social Movements*, 3-14, London: UCL Press.
- JOLY, D. (1987), Associations amongst the Pakistani population in Britain, in REX, J., JOLY, D. en WILPERT C. (eds.), *Immigrant Associations in Europe*, 62-85, Gower: Aldershot.
- KORTEN, D. (1990), *Getting to the 21st Century: Voluntary Action and the Global Agenda*, s.l.: Kumarian Press.
- LABELLE, M., THERRIEN, M. en LEVY, J. (1994), Le discours des leaders d'associations ethniques à Montréal, *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 10(2): 119-145.
- LANCEE, B. (2012), *Immigrant Performance in the Labour Market. Bonding and Bridging Social Capital*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- LEWIS, D. en KANJI, N. (2009), *Non-Governmental Organisations and Development*, Londen : Routledge.
- LIN, N. (2001), *Social capital: A theory of social structures and action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MANTOVAN, C. (2013), Cohesion without participation: immigration and migrants' associations in Italy, *Patterns of Prejudice*, 1-16, online first.
- MARQUEZ, B. (2001), Choosing issues, choosing sides: Constructing identities in Mexican-American social movement organizations, *Ethnic and Racial Studies*, 24(2): 218-235.
- MICHELSEN, J. (2013), *Promoting Integration for Migrant Domestic Workers in Europe. The case of Belgium. Executive Summary*, Geneva: International Labour Organization
- MICHELSEN, J. (2012), *Transformative social protection in health in India: empowering poor patients to claim quality health care through community health insurance*, Antwerp: University of Antwerp, Faculty of Political and Social Sciences, Department of Sociology.
- MORÉN-ALEGRET, R. (2002), *Integration and Resistance. The Relation of Social Organisations, Global Capital, Governments and International Immigration in Spain and Portugal*. Aldershot: Ashgate.
- MOYA, J. (2005), Immigrants and Associations: A Global and Historical Perspective, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(5): 833-864.
- NARAYAN, D. (1999), *Bonds and Bridges: Social capital and Poverty*, World Bank, Washington
- MC.NYÍRI, P. (2001), Expatriating is patriotic? The discourse on 'new migrants' in the People's Republic of China and identity construction among recent migrants from the PRC, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4): 635-654.

- ODMALM, P. (2004), Civil Society, Migrant Organisations and Political Parties: Theoretical Linkages and Applications to the Swedish Context, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(3): 471-489.
- OROZCO, M. (2002), Globalization and migration: the impact of family remittances in Latin America, *Latin American Politics and Society*, 44(2): 41-69.
- POORTINGA, W. (2006), Social relations or social capital? Individual and community health effects of bonding social capital, *Social Science & Medicine*, 63: 255-270.
- PORTES, A. (2000), The two meanings of social capital, *Sociological Forums*, 15 (1): 1-12.
- PUTNAM, R. (1993), *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- PUTNAM, R. (1995), Bowling alone, America's declining social capital, *Journal of democracy*, 6(1): 65-78.
- REITZ, J. (1980), Immigrants, their descendants, and the cohesion of Canada, in BRETON, R. (ed.), *Cultural Boundaries and the Cohesion and Canada*, 329-417, Montreal: The Institute for Research on Public Policy.
- s.a. (2011), Communication on an EU framework for National Roma Integration Strategies up to 2020. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*, Brussels: COM (2011) 173 final.
- SARDINHA, J. (2009), *Immigrant Associations, Integration and Identity. Angolan, Brazilian and Eastern European Communities in Portugal*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- SCHOENEBERG, U. (1985), Participation in ethnic associations: The case of immigrants in West Germany, *International Migration Review*, 19 (3): 416-437.
- SCHROVER, M. en VERMEULEN, F. (2005), Immigrant Organisations, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(5): 823-832.
- SOYSAL, Y. (1994), *Limits of Citizenship. Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago: The University of Chicago.
- VAN DER GAAG, M. en SNIJDERS, T. (2004), Proposals for the measurement of individual social capital', in FLAP, H. en VÖLKER, B. (eds.), *Creation and returns of social capital*, 199-218, London: Routledge.
- VERMEERSCH, L., SELS, J. en VANDENBROUCKE, A. (2012), Vol van verwachting? Studie naar de (mis)match tussen de verwachtingen ten aanzien van de etnisch-culturele federaties en hun mogelijkheden om daar aan te voldoen. *Online onderzoeksrapport*, s.l.: HIVA, KULeuven.
- WALZER, M. (1992), The civil society argument, in MOUFFE, C. (ed.), *Dimensions of Radical Democracy*, London: Verso.
- WAUTERS, J., CLYCO, N. en TIMMERMAN, C. (2013), Aspiraties en sociale mobiliteit bij Roma. De visies van beleidsmakers, middenveldorganisaties, schoolactoren en Roma zelf. *Online onderzoeksrapport*, s.l.: Steunpunt Inburgering en Integratie, Universiteit Antwerpen.
- WERBNER, P. (1991), Black and ethnic leaderships: A theoretical view, in WERBNER, P. en ANWAR, M. (eds.), *Black and Ethnic Leadership in Britain*, 15-37, London: Routledge.

WESTIN, C. (1996), Equality, freedom of choice and partnership: Multicultural policy in Sweden, in BAUBÖCK, R., HELLER A. en ZOLBERG, A. (eds.), *The Challenge of Diversity: Integration and Pluralism in Societies of Immigration*, 207-225, Aldershot: Avebury.

WOOLCOCK, M. (1998), Social capital and economic development: Toward a theoretical synthesis and policy framework, *Theory and Society*, 27(2): 151-208.

Steunpunt Inburgering en Integratie

Bezoekadres: Lange Nieuwstraat 55

Postadres: Prinsstraat 13

B-2000 Antwerpen

Tel.: +32 3 265 59 63

E-mail: steunpuntieni@uantwerpen.be

Website: <http://www.steunpuntieni.be>

Contact auteurs:

Joris Wauters

Prinsstraat, 13

B-2000 Antwerpen

+32 3 265 59 52

joris.wauters@uantwerpen.be

Dr. Joris Michielsen

Prinsstraat, 13

B-2000 Antwerpen

+32 3 265 59 49

joris.michielsen@uantwerpen.be

Contact promotor:

Prof. Dr. Christiane Timmerman

Prinsstraat, 13

B-2000 Antwerpen

+32 3 265 59 71

christiane.timmerman@uantwerpen.be